

Perspectief

Portret Eemlandhoeve • Jaarverslag 2002 • Uit Dornach: Manfred Klett en Landbau-
tagung • Preparaten verplicht? (vervolg) • Demeter boomteelt • Resultaten 21-jarige
veldproef

2003 maart
april N° 2

Dynamisch

Nieuws en informatie over biologisch-dynamische landbouw en voeding

Dynamisch Perspectief

2-maandelijkse uitgave voor leden van de
Vereniging voor Biologisch-Dynamische
Landbouw en Voeding (BD-Vereniging)
ISSN 1389-7438

Bestuur:

Jan Saal, voorzitter
Gerard Brinks, vice-voorzitter
Jos Kok, penningmeester
Michael Veltman, secretaris
Ton Baars
Maria van Bostel
Stijn van Wely

Lidmaatschap van de BD-Vereniging:

Lidmaatschap € 25,-/jaar, uitgebreid lidmaatschap
€ 50,-/jaar, donateur (geen ledentijdschrift)
€ 20,-/jaar. Voor leden woonachtig in het buitenland
gelden andere tarieven:
€ 32,- (binnen Europa), € 34,- (buiten Europa).

Lidmaatschappen / donateurschappen lopen per
kalenderjaar (januari t/m december). Een lid-
maatschap / donateurschap wordt stilzittend
verlengd, tenzij u vóór 1 december van het lopende
jaar heeft opgezegd.

BD-Vereniging en advertentie-acquisitie:

Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en
Voeding
Diederichsstraat 25
Postbus 236, 3970 AE Driebergen
e-mail: info@demeter-bd.nl
internet: www.demeter-bd.nl
tel: 0343-531740, fax: 0343-516943
(Giro)rekeningnummer: Postbank (algemeen) 313786,
Triodosbank 21.21.88.771, Postbank (contributies)
147485

Redactie:

Bruno van der Dussen, Jola Meijer

Vaste medewerkers:

Bernard Asselbergs, Maaïke Boschloo,
Jan Diek van Mansvelt, Frank Woets

Sluitingsdatum kopij:

Aanlevering kopij voor het mei-juni-nummer:
tot 11 april 2003

Bij voorkeur van tevoren telefonisch overleg,
tel. 075-6873159;

Kopij op diskette (minimaal Word 97) of via e-mail:
info@demeter-bd.nl

Vormgeving:

Fingerprint Driebergen, Gerda Peters
Pre-press en druk: Drukkerij Kerckebosch Zeist
Gedrukt op Reviva, 50% recycled, chloorvrij

De BD-Vereniging is houdster van het merk **DEMETER**

Copyright

Tegen overname van artikelen bestaat in principe geen
bezwaaar, mits hier van tevoren toestemming voor is
verleend en dit duidelijk wordt vermeld.

Vereniging voor
Biologisch-Dynamische
Landbouw en Voeding

Vooraf

Opnieuw drama in de veehouderij: de uitbraak van de "vogel-pest". Bep en Wim Vredevoegd (Drempt, Gelderland) zitten niet buiten de 10-kilometer-zone om Laren, waar ook een ruiming plaatsvond (loos alarm, bleek later). Wim: "Ja natuurlijk, ik knijp 'm wel. We houden de kippen nu ook maar even binnen. Treurig hoe de pluimvee-sector nu naar de buitenkippen wijst (incl. biologische kippenhouderij) zonder te benoemen dat de huidige kippenrassen heel eenzijdig gefokt zijn met nauwelijks weerstand. Hoog tijd om de fokkerij van oude landrassen weer serieus op te pakken. En dan bovendien, zoveel kippen op elkaar! Als kip ben je in de Gelderse Vallei vogelvrij". "De verwerking van de vorige veehouderijcrisis, de BSE-crisis in 2001, door gelovige boeren is slechts spaarzaam opgepakt in de kerken", en dat betreft bio-boer Jan Huijgen. In het Dynamisch Portret van de Eemlandhoeve vertelt hij hoe hij vanuit zijn christelijke geloofsvisie landbouw bedrijft.

Na 79 jaar lijkt de discussie over de werking van de preparaten en het verplichte gebruik hiervan in volle hevigheid 'los te barsten'. Alsof er de afgelopen 79 jaar niet over gesproken is of onderzoek naar is verricht. Dit nummer staat dan ook voor een groot deel in het teken van de preparaten en van de jaarvergadering / voorjaarsconferentie; want ook daar zullen de preparaten aan de orde komen.

Preparaten verplicht?

Volgens het nieuwe Handboek Demeter wel

Demeter-keurmerk voor boomteelt

Gewoon beginnen

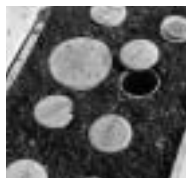
21-jarig onderzoek levert onomstotelijk bewijs

Biologisch is beter

INHOUD

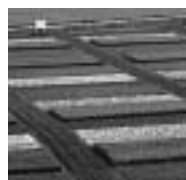
Dynamisch Portret Eemlandhoeve	3
Uitnodiging Jaarvergadering	7
Jaarverslag 2002	8
Verslag Landbautagung 2003	12
Manfred Klett over Demeter-erkenning	14
Matthias Guepin en Lize Baarspul over preparaten	16
Demeter boomteelt	18
Nieuw Handboek Demeter	21
Maagd	22
FiBL dossier	23
Verzoening van onderzoeks-benaderingen	24
Moderne wetenschap als dogmatische religie	26
Vers van het land...	27
Perspectief	28
Agenda	31

Manfred Klett (Zwitserland), Matthias Guepin (Engeland), Lize Baarspul (voedingskundige) en Rienk ter Braake (Demeter-zaken) mengen zich in de discussie.

Ontwikkeling Demeter-richtlijnen voor boomteelt opgepakt.

20% lagere opbrengst, kost minder fossiele energie, beter voor bodem, stabielere biodiversiteit.

Eemlandhoeve, Bunschoten

Jan Huijgen: een baanbrekende bio-boer

Jan Diek van Mansvelt

Te nieuwsgierig en te eigenwijs om gewoon boer te worden, teveel betrokken bij de praktijk om filosoof te blijven. Zo omschrijft Jan Huijgen zijn drive om boer te zijn op de Eemlandhoeve, een biologisch, zelfverzorgend vleesveebedrijf en tevens educatiebedrijf voor een christelijk geïnspireerde natuureducatie.

“Ik heb altijd de fronten opgezocht: was te nieuwsgierig en eigenwijs om gewoon boer te worden, maar ook teveel betrokken bij de praktijk van de landbouw om puur filosoof te blijven”. Dat is de strekking van het verhaal dat Jan Huijgen me vertelt over zijn leven en de geschiedenis van de Eemlandhoeve. Die Eemlandhoeve is, zoals hij zelf zegt: een voorbeeldbedrijf voor multifunctionele landbouw. Hij ligt dicht bij Bunschoten, parallel aan de Bisschopsweg, niet ver van afslag 12 van de A1. Landbouwtechnisch gesproken is het een biologisch vleesveebedrijf van ca. 15 ha grasland, met ca. 35 Franse zoogkoeien van verschillende rassen. Tegelijk is het ook een studie- en ontmoetingscentrum voor boeren, buitenlui en stedelingen van jong tot oud. Met een enthousiaste vaste/vrijwilligers staf van ca. 15 mensen om zich heen kan Jan Huijgen nu ca. 80 % van zijn werktijd buiten de directe bedrijfsvoering besteden. Met zijn enthousiaste betrokkenheid, zijn vriendelijke lach en zijn toegewijde ernst kan hij uren praten: over zijn bedrijf, zijn jeugd als zoon van een Bunschoter boer, zijn tijd als jeugdige ouderling bij de Gereformeerd Vrijgemaakte Kerk aldaar, zijn tijd als veeteelt student in Wageningen, als filosofie student aan de VU in Amsterdam en als filosofie/theologie student in Toronto. En dan natuurlijk over zijn ge-waagde voortrekkersrol in de kringen van christelijke boeren.

De eerste keer dat ik hem ontmoette, was in het begin van de negentiger jaren van de vorige eeuw, toen Warmonderhof naar Dronten verhuisde om met de Christelijke Agrarische Hogeschool aldaar samen te werken: schaalvergroting van de Landbouwscholen was toen een must. Ik was als antroposofisch bd-expert uitgenodigd om een verhaal te houden op de CAH over de christelijke basis van de bd-landbouw. Vervolgens was Jan Huijgen als geloofsexpert van de christelijke boeren door Warmonderhof uitgenodigd om aldaar met mij in debat te gaan over overeenkomsten en verschillen in de manier waarop wij naar de landbouw keken. Uit het inspirerende voorgesprek dat Jan en ik destijds voerden, herinner ik me nog goed dat Jan zei: “Als we over onze eigen, directe geloofs-ervaringen in de praktijk van het dagelijkse leven praten, komen we heel dicht bij elkaar”. Genieten van de schoon-

heid en de rijkdom van het leven op en om de boerderij, in het Eemland maar ook in de polders en op het zand. Tot je door laten dringen hoe prachtig de natuur in elkaar zit, hoe de koeien vreten en schijten, baren en sterven, het gras groeit op de goed bemeste grond en de vogels krijsen in de lucht. Je realiseren hoe dat allemaal ver uitgaat boven wat we als mensen met onze landbouw- en veeteelttechnieken te bieden hebben. En hoe je van daaruit als respectvolle, toegewijde partner van de Schepper, met je bedrijf om kan gaan. Het beste ervan makend, onder de gegeven omstandigheden, zonder die schepping door technische ingrepen van zijn wortels, van zijn natuurlijke inbedding, te vervreemden.

Sinds die periode is mijn eigen interesse in de vraag hoe landbouw en christen-zijn zich tot elkaar verhouden aangewakkerd. Politiek gesproken is het landbouwbeleid in ons land in de vorige eeuw immers vooral vanuit de christelijke partijen gevormd. In de biologische landbouw is christendom als zodanig geen issue, hoewel je wat mij betreft zou kunnen zeggen dat de biologische landbouw veel christelijker met bodem, gewas, vee en landschap omgaat dan de gangbare. En, bijvoorbeeld in het Pergolaproject, ook nog eens aan een christelijke omgang werkt met de consumenten en vice versa. Vanaf de zijlijn kon ik destijds meemaken hoe een film gemaakt werd over landbouw en geloof, waarin hij drie christelijke boeren over hun boer-zijn liet praten: een gangbare, een biologische en een bd-boer.

Begin november vorig jaar ontmoette ik Jan Huijgen weer op de mede door hem georganiseerde studiedag “Tussen Natuur en Stadsmuur”, op de CAH in Dronten. Ik schreef daar over in het vorige nummer van Dynamisch Perspectief. Het viel me daar toen op dat het thema christelijkheid eigenlijk totaal geen rol speelde op die studiedag: het ging over milieudoelen en technische oplossingen. Wel werd er op het eind van de dag nog een goed half uur besteed aan het samen zingen van kerkelijke liederen. Maar, eerlijk gezegd werd ik niet echt blij van het idee het geloof op die manier tot nog op die dag paraat te laten zijn. Voor mijn gevoel was dat mosterd na de maaltijd, een soort vrijblijvende franje waar ik vriendelijk maar beslist voor bedankte. Dus maakte ik een afspraak met Jan Huijgen om het thema landbouw en geloof wat nader uit te kunnen diepen.

En zo reed ik op een stralende winterochtend, kort voor kerst, het terrein van de Eemlandhoeve op: twee kleine gebouwen aan mijn linker en een groot aan mijn rechterhand, temidden van een weids graslandgebied. Naast de parkeerplaats, voorbij de drie gebouwen, zie ik een soort heemtuin: de meerjarige planten dragen naamkaartjes. Op weg naar de voordeur loop ik langs de open kant van de open potstal: roestervloer langs het vreethek en daarachter de ingestrooide ligruimte.

Ik ontmoet Jan in de grote vergader- & cursusruimte op de eerste verdieping. Puntvormig dak en daaronder allemaal ramen aan drie van de vier kanten. Wat een licht, wat een uitzicht! Een boekenwand rechts, een keukenblok links en rechts achteraan Jan, in gesprek met een medewerker. We begroeten elkaar als oude bekenden en al gauw zit Jan te vertellen over de geschiedenis van zijn geesteskind.

“Rond mijn zestiende was ik op de mavo al aanjager van discussies over geloof, landbouw en maatschappelijke ontwikkeling. Later, via havo-vwo op weg naar de Landbouw Universiteit Wageningen, bleef ik doordenken, doorvragen en doorpraten. Dat deed ik ook in de raad van Ouderlingen van onze kerk, waar ik bij tijd en wijle een starheid tegenkwam die mij rebels maakte. Ik had inmiddels een studie veehouderij, economie en cultuurtechniek in Wageningen afgerond.”

“Volgde ook nog jouw inleidende college over de bd-landbouw en kocht het blauwe Bockemuehl boek over fenomenologie. Het contact houden met wat ik zelf beleefde, mijn eigen ervaring, zowel wat de natuur als ook wat God de Schepper betreft, daar ben ik altijd voor gegaan. Ik keek breed om me heen. Zo heb ik ook bijvoorbeeld mensen als Pieter Vereyken van de OBS en Piet van IJendoorn van de Zonnehoeve gevolgd, naast mijn zoektocht binnen de christelijke geloofstraditie bij mensen als Luther, Calvijn, Augustinus e.a. Omstreeks 1987 ben ik filosofie gaan studeren in Amsterdam, aan de Vrije Universiteit, en docent geworden aan de Christelijke Agrarische Hogeschool in Dronten. Aan het eind van mijn studie filosofie ben ik nog een jaar in Toronto - Canada - theologie en milieuwetenschap gaan studeren. Zo raakte ik thuis in verschillende filosofische benaderingen van de werkelijkheid. Naast mijn officiële filosofische studie, studeerde ik net zo hard in de theologische vraagstukken. Daarin interesseerde me vooral hoe het christelijk geloof zich door de eeuwen heen ontwikkeld heeft. In de 19e eeuw en daarvoor in de Renaissance en daarvoor in de Middeleeuwen en daarvoor in de eerste eeuwen van onze jaartelling.”

“Die studie naar de bronnen van het geloof betekende voor mij een enorme verrijking. Alles kreeg veel meer perspectief en diepgang. Daardoor kon ik ook steeds beter begrijpen hoe anderen dachten en voelden. In Canada bleek ik nu ineens te kunnen bemiddelen in de heftige discussies tussen wat in ons land de ‘rekkelijken’ en de ‘preciezen’ genoemd worden. Ik kende de eerste positie vanuit mijn brede studie, de andere vanuit mijn eigen jeugd.”

Terug op het ouderlijke bedrijf in Bunschoten, in het noordelijke Gooiegebied, werd hij met een lastige keuze geconfronteerd: Het bedrijf, dat zijn ouders aan hem overdeden, moest het dorp uit vanwege allerlei milieubepalingen. Jan voelde echter niets voor de algemene race naar de

schaalvergroting, omzetvergroting en schuldvergroting, met de daaraan gekoppelde toename aan afhankelijkheden, zowel van zijn leveranciers als zijn afnemers en de stressvergroting die daarmee gepaard gaat. Na vele discussies, veranderende plannen en geduld was er in 1992 de mogelijkheid om hier, waar we nu zitten, een nieuw bedrijf te beginnen. Een zelfverzorgend vleesveebedrijf, dat tevens een educatiebedrijf zou

worden voor een christelijk geïnspireerde natuureducatie. Het EKO-keur geeft de milieu- en diervriendelijkheid van de bedrijfsvoering aan. Door met een burgerarchitect in gesprek te gaan raakte hij los van de gebruikelijke boerderij bouwnormen. Zo kon hij dit veehouderij & studieceterum laten bouwen, geïnspireerd door de vorm van de klassieke hooiberg (voor) en de potstal (achter).

Begonnen in 1993, waren de eerste jaren jaren van afzien: na de melk weggedaan te hebben, waardoor hij wat geld kreeg om te bouwen, stortte in '95 de vleesprijs in. Hij zag achtereenvolgens af van zo'n 12 ha pachtland en ging zelfs zover 2 van de 18 ha eigen grond te verkopen. Het ergste daarbij was het idee dat 'de anderen' resp. 'het hele dorp' daaruit zouden concluderen dat hij het dus echt fout deed. "Door die angst los te laten, in '96, ervoer ik ineens een enorme ademruimte. Het ging. Ik kon mijn eigen groeivisie verwerkelijken en hoefde niet achter alle anderen, de voorlichting, de banken, etcetera aan te hollen". Hij merkte dat hij zijn eigen baan kon trekken. Rond '98 kwam er vanuit het Ministerie van Landbouw steun voor de uitbouw van het multifunctionele landbouwbedrijf. In de loop van de tijd werd ook het educatieve programma van de Eemlandhoeve verder ontwikkeld. En er bleken allerlei mensen rond te lopen die graag als vrijwilliger of als zelfstandig ondernemer voor faciliteiten, catering en winkel binnen de Eemlandhoeve wilden werken. Werken, niet zozeer met boeren in de zin van vleesproductie alleen. Maar juist met het opzetten en runnen van zo'n uniek bedrijf, met en rondom de landbouw. Ook mensen die meer zorg nodig hebben om weer 'een poot aan de grond' te kunnen krijgen, kwamen helpen op de boerderij. Zo ging het vanaf 1998 steeds beter met zijn multifunctionele landbouwbedrijf.

Op dit moment besteedt Jan Huijgen ca. 15% van zijn tijd aan zijn veehouderijbedrijf als zodanig, ca. 20% aan de directie van de Eemlandhoeve als geheel, ca. 20% aan zijn docentschap aan de CAH Dronten, 10% aan de agrarische natuurvereniging en nog eens ca. 30% aan de nieuwe Stadtelandcoöperatie. Deze coöperatie in oprichting wil boer en burger/stad en land samenbrengen in hun gezamenlijke verantwoordelijkheid voor de landbouw, het voedsel en het landschap van de toekomst. De laatste 5% zijn er om zich steeds weer in de bronnen van zijn christelijke inspiratie te verdiepen: de eigenlijke motor waarop hij draait, of in klassieke termen, de bron waaruit hij put.

Dat brengt ons gesprek weer naar een centraal thema: hoe is het toch mogelijk dat de gelovigen het in ons land zover hebben laten komen met de landbouw als het gekomen is?

Jan vertelt vervolgens hoe in de dertiger jaren van de vorige eeuw het opkomende nazisme onder andere aan wilde sluiten bij de toen levende ‘terug naar de natuur’ stemming. Een stemming die ook in theologische kringen was opgepakt, vanuit de vraag hoe God niet alleen in en met de mens maar ook hoe Hij in en met de natuur leefde. Die heroriëntatie op de natuurwaarden sloot aan bij een afkeer van de over-industrialisatie en kapitalisatie die in de grote financiële depressie van de jaren twintig was geëndigd. De grote filosoof Heidegger is daar een voorbeeld van. Dit liep uit op de materialistisch-darwinisme lijn, die de terug-naar-de-natuur sfeer naar radicale rassenzuivering wilde ombuigen. Dat werd later verwerkelijkt in het nazisme van Hitler. In die sfeer kwam toen de christelijke theoloog Karl Barth in het geweer. Hij schreef in reactie op deze loeigevaarlijke stemming een vlamdend stuk, getiteld ‘Nein!’ Dat was een ‘Nee’ tegen alle natuurlijke theologie. Een stuk dat in heel het protestantisme maar ook in het katholieke Europa de aandacht trok. Maar daarmee was in kerkelijk Nederland en zelfs in heel kerkelijk Europa, de vraag hoe God zich vandaag de dag tot zijn schepping verhoudt, en hoe in die schepping de wonderlijke Majesteit en heerlijkheid van God zich manifesteert en daarmee ons diepste respect verdient, een taboe onderwerp geworden.

We spreken vervolgens over het Conciliair proces, waarin kerkelijk geïnspireerde mensen nu al zo’n twintig jaar lang naar wegen zoeken om Gods aanwezigheid niet alleen in mensen, maar ook in de natuur, de levende aarde als geheel, te herkennen en erkennen. Dat vraagt verdieping, brede oriëntatie en daadwerkelijk doen. De kerkelijke kranten en krantjes, de kerkelijke gesprekken en preken: ze zijn net als de maatschappij in zijn geheel, vervreemd van de manier waarop de boeren maar ook de consumenten omgaan met de natuur. Van mijn kant voeg ik daar aan toe dat de verantwoordelijkheid van de mens, boer en consument samen voor het welzijn van de natuur in het algemeen en de landbouwhuisdieren in het bijzonder, in feite een non-issue, een taboe onderwerp is. Het wordt door velen als te riskant voor het eigen bestaan beleefd om er echt dieper op in te gaan.

Jan vult aan dat de manier waarop de gelovige boeren met hun verwerking van de recente BSE-crisis omgaan, ook slechts zeer spaarzaam opgepakt wordt in de kerken.

Het is voor niet-boeren dan ook knap moeilijk om ook maar enigszins mee te komen met die identiteitscrisis die boeren meemaken en om daarin dan ook nog zo mee te gaan dat je daarin de troostende en heilzame tegenwoordigheid van de Heiland kan representeren. En voor de boeren van wie de beesten zelf geen BSE gehad hebben, is het de vraag

hoe zij over de ellende van hun getroffen collega’s mee kunnen praten. Zo speelt de loop van de gebeurtenissen de mensen al licht uit elkaar en is er binnen een gemeente van alle kanten moed en toewijding nodig om toch in gesprek te komen. Wat mij betreft is de BSE-crisis daar alleen maar een schrijnend voorbeeld van. Het gaat in wezen immers om het hele scala van milieu, dierenwelzijn, voedselkwaliteit en landschapsproblemen dat de boeren – onbedoeld – ten grieve van de consumenten menen te moeten veroorzaken. Een landbouw waarvan je je in gemoede af kunt vragen wat latere generaties daar aan christelijks in zullen herkennen.

Tegen die achtergrond is het geweldig dat op de Eemlandhoeve ruimte, aandacht en ervaring bij elkaar komen om zorgvuldig af te tasten waar het in de zorgvuldige omgang met de schepping op aan komt. Dat vindt plaats in gesprek met kinderen en volwassenen, met boeren en burgers, met consumenten en beleidsambtenaren. Gespreken over hoe we met z’n allen ooit tot een landbouw kunnen komen die en van top tot teen, met huid en haar, van wortel tot vrucht er naar streeft het predikaat ‘christelijk’, in de eigenlijke, onorthodoxe zin van het woord waard te zijn.

Met dank aan Jan Huijgen ■

De Eemlandhoeve
Bisschopsweg 5b
3752 LK Bunschoten
tel. 030-2999200
www.eemlandhoeve.nl

Jan Huijgen en familie
Dick van de Hout -
Bestellingen
Harry Lamberts -
Eemland Service &
Facility
Edgar van Groningen -
Educatie
Ton Baadehuysen -
Educatie

Voor specifieke informatie over de christelijke drijfveren:
www.eemlandhoeve.nl/community (zie bij kapel, Inspiring Rural visions, e.a.)
Voor informatie over de nieuwe coöperatie Stad-teland: www.stadteland.nl

Uitnodiging: zaterdag 12 april 2003, Warmonderhof, Dronten

JAARVERGADERING BD-Vereniging

Beste leden van de Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding,
Namens het bestuur mag ik u allen uitnodigen om 12 april as. de jaarlijkse ledenvergadering bij te wonen. En wel op een prachtige plek, op Warmonderhof, in de Hofzaal met om ons heen alles wat groeit en bloeit. Bovendien, het programma van die dag is de reis naar de polder dubbel en dwars waard: "Nederland en de preparaten" Zo luidt het centrale thema waarover boeren, burgers en buitenlui worden geïnformeerd. Geheel in het verlengde van alle discussies in de vereniging in 2002, wordt door het bestuur in de ochtend van de 12e april verantwoording afgelegd over de lijn die vanuit de Demeter-certificering gevolgd wordt vanaf 2003. Daarnaast zal ook het te voeren beleid betreffende scholing en preparatenproductie worden voorgelegd. Onvermijdelijk voor een ALV, ook de jaarstukken en de bestuursmutaties zullen aandacht krijgen.

Klett in Nederland

Het middagprogramma vormt het hoogtepunt.
Dr. Manfred Klett, geboren 1933, leider van de landbouwafdeling van het Goetheanum in de periode 1987-2001, zal een voordracht verzorgen over de sleutelrol van de preparaten in de ontwikkeling van de bd-landbouw. "Ohne Präparate kein BD"

Klett zal zijn persoonlijke ervaringen vooropstellen. Wat heeft hij zelf kunnen waarnemen in zijn werk als boer (tot 1987), wat gedurende zijn talloze reizen over de wereld als leider van de landbouwafdeling en wat als wetenschapper met een sterk antroposofisch fundament. Manfred Klett zal ook ingaan op de ontwikkeling van nieuwe preparaten en op de toepassing van nieuwe technieken en methodes, die ondersteuning van gezonde landbouw ten doel hebben.

Na zijn voordracht zal er geruime tijd met hem doorgesproken kunnen worden op specifieke (Hollandse) vragen.

Buitengewoon interessant, dat verzeker ik u.

Jos Pelgröm

Routebeschrijving:

Vanuit richting Kampen

Op de Dronteringweg bij de rotonde afslag Business Zone Delta nemen (Rivierendreef); rechtdoor tot volgende rotonde; linksaf (Gildepennindreef); voor de brug eerste weg rechts (Wisentweg).

Vanuit richting Lelystad

bij Dronten eerste rotonde links (De West), bij de eerstvolgende rotonde weer links (Gildepennindreef); brug over en 1e weg links (Wisentweg).

Agenda

- 10.00-10.30 uur Aankomst met koffie/thee
10.30-11.00 uur Formele Algemene Ledenvergadering (Jaarstukken plus bestuursmutaties)
11.00-12.00 uur Nederland en de preparaten, hoe verder vanaf 2003
a. Jos Pelgröm en Demeter Internationaal
b. Leen Janmaat en Demeter Voorwaarden Commissie
c. Peter Nieuwenhuysen en Demeter Licentie Commissie
d. Jan Saal en bestuur (onderzoek, scholing, begeleiding)
12.00-12.45 uur Soep en brood (€ 5,-)
12.45-13.30 uur Korte rondwandeling over Warmonderhof
13.30-14.30 uur Ohne Präparate keine BD
Manfred Klett, waar nodig vertaald
14.30-14.45 uur Theepauze
14.45-15.30 uur *Ohne vragen kein antwoorden*
Gesprek met Klett

Plaats: Warmonderhof, Wisentweg 12 te Dronten
(tel 0321 380071)

Kosten: Een vrijwillige bijdrage voor het middagprogramma wordt op prijs gesteld.

Aanmelden: Graag vóór 7 april: tel 0343 531740,
fax 0343 516943, e-mail: info@demeter-bd.nl

Vanuit richting Nijkerk/Harderwijk

Biddingringweg volgen:
bij afslag Dronten-Zuid linksaf (Dronterweg).
bij rotonde rechts (De West),
bij de eerstvolgende rotonde weer links (Gildepennindreef);
brug over en 1e weg links (Wisentweg).

Vanuit richting Elburg

Elburgerweg afrijden; - op T-kruising links-af richting Biddinghuizen; -
1e weg rechts (Dronterweg); -
bij rotonde rechts (De West); -
bij de eerstvolgende rotonde weer links (Gildepennindreef); -
brug over en 1e weg links (Wisentweg).

Openbaar vervoer Dronten (beperkt!)

Per bus bereikbaar via:
* lijn 145 't Harde-Elburg-Dronten v.v.
* lijn 140 Zwolle-Kampen v.v.
* lijn 143 Lelystad-Kampen v.v.
* lijn 147 Harderwijk-Dronten-Emmeloord
* lijn 330 Interliner Zwolle- Lelystad
Het gebouw van de Warmonderhof bevindt zich op 4 km van het busstation in het centrum van Dronten.
Het aantal ritten op zaterdag is beperkt; informeert u via tel: 0900-9292.

Als u wilt samenrijden (d.w.z. of u rijdt zelf en biedt ruimte aan, ofwel u wenst mee te rijden) bel / fax of mail de BD-Vereniging (tel 0343 531740, fax 0343 516943, e-mail: info@demeter-bd.nl).

Jaarverslag 2002

BD in het jaar van de preparaten

Jan Saal, voorzitter

Inleiding

Natuurlijk hadden we verwacht dat de bd-landbouw in de lift zou komen, nadat de overheid had uitgesproken dat Nederland 10% biologische landbouw moet hebben in het jaar 2010 en door de promotie van het Demeter-merk in de afgelopen jaren. Immers aan de ene kant werden de milieu-effecten van de gangbare landbouw steeds duidelijker, terwijl tegelijkertijd de meerwaarde van de bd-landbouw goed zichtbaar werd gemaakt. Helaas is het zo niet gegaan. In grote lijnen kun je stellen dat de BD-Vereniging in het jaar 2002 qua omvang en werking ongeveer gelijk gebleven is.

Het was mijn eerste jaar als voorzitter van de BD-Vereniging. Een jaar van kennismaken met mensen en met de methode van werken binnen de vereniging en binnen het bestuur. Ik heb het als een jaar beleefd waarin duidelijk is geworden dat er geen consensus bestaat over de effectiviteit van de bd-methode. Dit kon zichtbaar worden doordat de normen met betrekking tot het Demeter-merk werden aangetrokken en strikter gecontroleerd. Daardoor kwam de discussie over de preparaten en de verplichte toepassing daarvan volop naar buiten. Het vanzelfsprekende vertrouwen dat ik had in de bd-praktijk kwam daardoor in een ander licht te staan. Uiteindelijk ben ik wel blij met de discussie en

met de openheid van alle betrokkenen. Daardoor is het vraagstuk in allerlei facetten zichtbaar geworden, maar nog niet opgelost.

Ik denk dat de discussie over de preparaten en het verplichte gebruik er van zowel een bedreiging als een kans betekent voor de BD-Vereniging. Een bedreiging, omdat verschillen van inzicht voor sommige mensen aanleiding geven om de vereniging de rug toe te keren. Natuurlijk is dat jammer. De vereniging is al niet zo geweldig groot en het doet pijn om mensen te verliezen, die zich al jaren voor de vereniging hebben ingespannen. De kansen ontstaan doordat zichtbaar is geworden waar we aan kunnen werken. Door opnieuw aan de slag te gaan met de preparaten, met behulp van studie, onderzoek en experimenten, zal zeker vooruitgang worden geboekt. Ik verwacht dat we daardoor uiteindelijk meer inzicht krijgen en dus ook betere teeltresultaten kunnen realiseren. Ik denk dat door betere teeltresultaten meerdere vliegen in een klap geslagen kunnen worden. Zo zullen de economische resultaten van de bedrijven verbeteren en zal ook het enthousiasme voor de toepassing van de bd-methode toenemen. Het gevolg daarvan zal hopelijk zijn dat meer mensen worden aangetrokken tot het toepassen van de methode en tot het consumeren van de producten. Uiteindelijk zal

dat een verdere groei van de BD-Vereniging tot gevolg kunnen hebben.

De economische kant van de vereniging

Met een dalende trend is in 2002 het aantal gecertificeerde bedrijven verder gedaald met 9 licenties t.o.v. het aantal in 2001, n.l. 178 bedrijven. Wel zijn er 12 nieuwe aspirant-licentiehouders bijgekomen. Daarbij is de hoeveelheid betaalde hectares gestegen naar 5.287ha; 58% betreft veehouderijbedrijven, 20% akkerbouw, 3% fruitteelt, 17% tuinbouw en 2% overige.

De acties van de Stichting DemeterPromotie zijn goed in het werkveld ontvangen. Vooral de uitgave van de brochure "Demeter smaakt hemels" is succesvol geweest. De promotie-activiteiten hebben de bekendheid met het Demeter-merk wel verbeterd, maar dit kan niet direct worden gezegd van de omzet of het prijsniveau. Voor de financiële resultaten van de vereniging verwijs ik u naar het financieel jaarverslag over het jaar 2002.

De sociale kant van de vereniging

De vereniging heeft er in 2002 80 leden bijgekregen, terwijl 100 leden hebben opgezegd. Op dit moment heeft de BD-Vereniging 2409 leden (incl. 225 licentiehouders). Helaas moesten we in dit jaar afscheid nemen van Klaas de Boer en Willy Schilhuis, die kort na elkaar overleden. In Dynamisch Perspectief en in de herfstconferentie is aandacht besteed aan hun leven en werken binnen de vereniging. Dynamisch Perspectief kwam 5 keer uit met een oplage van ca. 2400 stuks. De redactie verheugt zich er over dat voldoende kopij

wordt aangeboden en dat het blad goed wordt gelezen en gewaardeerd.

De jaarvergadering werd redelijk bezocht. De verschillende conferenties die werden georganiseerd iets minder. Op 14 december j.l. vond op de Warmonderhof een dag over preparaten plaats. Deze dag werd goed bezocht en had inhoudelijk een goed niveau.

Het is ons opgevallen dat er een ruim aanbod is van bijeenkomsten voor boeren en verwerkers, maar dat we er niet in geslaagd zijn om op de behoeftes van de consumenten-leden in te spelen. In het komende jaar willen we daar dan ook meer werk van maken. Om te beginnen willen we daartoe een enquête houden onder de leden. Afhankelijk van de informatie die daaruit naar voren komt zullen we verdere stappen nemen.

Het bureau van de vereniging is in het afgelopen jaar zeer actief geweest. Onder leiding van Jos Pelgröm is hard gewerkt aan verschillende zaken.

- De financiële administratie is opnieuw opgezet, zodat het werk effectiever gedaan kan worden en er een betere toegankelijkheid van de cijfers ontstaat.
- Er is hard gewerkt aan een betere structuur rond de licentieverlening. De administratieve organisatie is verbeterd en het Handboek Demeter is uitgebracht. Dit in het kader van de verdere professionalisering van de Demeter Voorwaarden Commissie en de Demeter Licentie Commissie. Cor Daalder nam afscheid als voorzitter, Cor hartelijk bedankt.
- Er is een begin gemaakt met de mogelijkheid tot automatische incasso van de ledenbijdragen.
- De automatisering is verbeterd.

- De onderlinge werkafspraken zijn verhelderd en verbeterd.
- Het contact met Demeter Internationaal is aangehaald.

Het bestuur van de vereniging heeft een nieuwe werkwijze ontwikkeld, door een opdeling in twee bestuurscommissies. In 2003 wordt met deze aanpak geëxperimenteerd, om een efficiëntere werkwijze te realiseren. Afhankelijk van de resultaten zal deze samenwerking worden omgezet in een definitieve structuur. Wanneer dat aan de orde is, zullen wij u hierover uiteraard via Dynamisch Perspectief verder informeren.

Het culturele leven van de vereniging

Ook in 2002 zijn er weer diverse activiteiten geweest op het gebied van scholing en ontwikkeling.

Hieronder wil ik er een aantal benoemen:

- Op de jaarvergadering werd 's middags nader ingegaan op genenmanipulatie. Hans Andeweg en Jan Storms kregen de gelegenheid hun visie neer te zetten. In Dynamisch Perspectief is een en ander uitvoerig behandeld en toegelicht.
- De herfstconferentie op de oude locatie van de Warmonderhofopleiding, Thedingsweert te Kerk-Avezaath, ging over pioniers in de bd-beweging. Het was een inspirerende dag. Zonder de andere bijdragen te kort te willen doen, viel vooral de lezing van Eric Goewie op door visie en diepgang. De dag werd bijgewoond door ongeveer 45 mensen.
- De winterconferentie in de zaal van Warmonderhof in Dronten stond in het teken van het gebruik van preparaten. Door voor- en tegenstanders met elkaar te confronteren werden

veel gezichtspunten aangeoerd. Tevens werd goed zichtbaar dat een vrije meningsvorming binnen de BD-Vereniging effectief wordt gerealiseerd.

- Het coachings- en intervisieproject heeft in 2002 een goed vervolg gekregen: 16 intervisiegroepen zijn actief geweest, waarin ongeveer 100 boeren deelnemen.

Herfstconferentie 2002 op Thedingsweert

Zowel bij de boeren als ook bij de coaches bestaat enthousiasme voor dit project, omdat het de persoonlijke ontwikkeling stimuleert en tevens de gezichtspunten met betrekking tot bd-landbouw naar boven haalt.

- In 2002 is het project Boerenbezoek van start gegaan. Dat wil zeggen dat 3-5 boeren elkaars bedrijf bezoeken en bespreken. Door een bepaalde werkwijze te volgen wordt bereikt dat de gesprekken meer diepgang krijgen en dat men leert van elkaars bedrijfsvoering en benadering.

Deze projecten zijn mede mogelijk geworden doordat de BD-Vereniging bijgedragen heeft in de kosten. Ook internationaal heeft men veel belangstelling voor deze projecten. In het jaar 2003 gaan we er mee verder. Coen ter Berg en Alja Ackermans hebben een aantal bedrijven begeleid bij het maken en ge-

bruiken van de preparaten. Op deze manier wordt met succes geprobeerd om de drempels die bestaan met betrekking tot het maken en toepassen van de preparaten te verlagen of zelfs weg te nemen.

Verwachting voor 2003

De BD-Vereniging is een vereniging van mensen, die zich willen inzetten voor de groei en ontwikkeling van de bd-landbouwmethode en zo de levende aarde bevorderen en voeding voor de mens produceren.

Dit betekent uiteraard dat de activiteiten binnen de vereniging niet alleen door het bestuur en het bureau van de vereniging in gang gezet worden en of worden uitgevoerd. Het bureau en het bestuur proberen een structuur in stand te houden en te verbeteren, waarbinnen de leden actief kunnen zijn. Wat er daadwerkelijk in een jaar gebeurt, is in belangrijke mate afhankelijk van de activiteiten van de leden. Met behulp van hun contributie, licentiebijdragen en schenkgeld worden de activiteiten mogelijk gemaakt, sommige zelfs op professioneel niveau... Ik hoop dat we in het jaar 2003 de ledenactiviteiten weer eens kunnen opruimen. Graag wil ik dat alle leden zich gestimuleerd voelen om zelf initiatieven te nemen of in te gaan op initiatieven van anderen. De vereniging kan alleen actief worden door de activiteiten van de leden. Dynamisch Perspectief, bestuur en bureau kunnen die activiteiten wel ondersteunen, maar niet vervangen. Een actieve vereniging is noodzakelijk om de bd-landbouw een stap verder te brengen en om de vereniging te laten groeien.

Ik wens u een actief jaar 2003 toe.

Jan J.C. Saal, voorzitter

Toelichting op de Balans en Staat van baten en lasten

Vooraf

Vanaf najaar 2000 laat de BD-Vereniging haar boeken controleren door Van Rossum & Partners te Zeist. Het eerste jaar met Van Rossum ging het voornamelijk over verklaring van betrouwbaarheid van de cijfers. Gaandeweg heeft Van Rossum aangedrongen op een verbeterde inzichtelijkheid en op een directe aansluiting van het grootboek op de gepresenteerde jaarcijfers.

Om deze reden is de opmaak van de jaarcijfers fors bijgesteld: de jaarlijkse giften en legaten alsmede de verstrekte subsidies komen in de Staat van baten en lasten, voor zover ze het door het bestuur jaarlijks vastgestelde maximaal aanwendbare niet overschrijden (surplus komt op de balans).

Op deze wijze kan op elke moment in het jaar op basis van het actuele grootboek een tussentijdse Staat van baten en lasten worden opgesteld. De vinger aan de pols !

Toelichting 2002-cijfers

- a. Projectkosten 16.287 i.p.v. begroot 26.319 i.v.m. subsidieafwijzing project-ketenmanagement.
- b. Fondsenwerving 10.000 i.p.v. 22.689 begroot (zie a.).
- c. Licentiebijdragen 184.159 i.p.v. 172.436 begroot als gevolg van vorderen van bijdragen voorgaande jaren (14.283).
- d. Ledencontributie 66.273 i.p.v. 56.723 begroot als gevolg van goede boekhouding met daaraan gekoppeld een strikt incasso-beleid, ook t.a.v. voorgaande jaren.
- e. Balans: crediteuren 0, i.v.m. strikte toepas-

sing van de categorie crediteur (ontvangen facturen, nog niet betaald).

- f. Nog te betalen 45.345 ! Zie e., oftewel: vele facturen komen nog na 31 december binnen !

Toelichting begroting 2003

- g. Activiteiten + 5000 vooral als gevolg van uitbreiding van het aantal intervisiegroepen.
- h. Overige kosten – 20.000 als gevolg van stoppen van Biologica-regeling.
- i. Giften en legaten 40.000 mede als gevolg van erfenis.
- j. Tekort 17.800 als gevolg van het nog moeten starten van fondswerving (pm).

Het bestuur is van mening dat de jaarcijfers 2002 een solide beeld laten zien van de financiële positie van de Vereniging. Een voorlopig tekort van 17.800, begroot voor 2003 is dan ook acceptabel, mede gelet op opmerking f. Van Rossum zal voor 12 april zogen voor controle van de boeken.

Jos Kok, penningmeester ■

Staat van baten en lasten naar kostensoorten

Baten	Begroting Exploitatie		Begroting Exploitatie		Lasten	Begroting Exploitatie		Begroting Exploitatie	
	2003	2002	2002	2001		2003	2002	2002	2001
Licentiebijdragen	180.000	184.159	172.436	167.678	Personeelskosten	124.800	123.058	117.983	122.101
Ledencontributie	60.000	66.273	56.723	52.171	Huisvestingskosten	16.000	14.235	15.882	20.527
Fondsenwerving	pm	10.000	22.689	45.557	Kantoorkosten	24.000	32.006	24.958	20.906
Giften en legaten	40.000	27.927	22.689	45.266	Activiteiten*	31.000	26.021	24.958	18.732
Overige baten/inkomsten	10.000	10.502	13.613	31.197	Projectkosten	40.000	16.287	26.319	57.891
Resultaat (tekort)	17.800	1.212	9.756	-13.564	Dynamisch Perspectief	32.000	28.910	31.765	28.574
					Overige kosten	40.000	59.556	56.041	59.574
	307.800	300.073	297.906	328.305		307.800	300.073	297.906	328.305

*** activiteiten**

"Activiteiten " (meerjarig gepland, structureel)	Begroting Exploitatie 2003	Begroting Exploitatie 2002	Begroting Exploitatie 2002	Begroting Exploitatie 2001
Conferenties + jaarvergadering	3000	3.313	908	201
PR-activiteiten + ledenwerving	1.500	1.632	1.361	840
Regionale bijeenkomsten	1.000	881	1.361	302
Bedrijfscoaching	14.850	10.630	11.345	11.359
Intervisie				
Preparatendagen } Begeleiding } preparatengebruik }	8.150	3.640	3.630	3.113
Initiatieven	2.500	3.001	2.723	1.330
	31.000	25.827	24.958	20.641

Balans van de BD-Vereniging

Activa	31-12 2002	31-12 2001	Passiva	31-12 2002	31-12 2001
Voorraden	2.723	2.723	- Alg. reserve	34.002	20.438
Borgen	737	737	- Resultaat	-1.212	13.564
Debiteuren	22.467	46.971	Tot. vermogen	32.790	34.002
Nog te ontvangen/ vooruitbetaal- de bedragen	4.195	731	Crediteuren	0	37.182
R/C SDP	14.456	0	Spec. fondsen	685	342
Liquide			Waarborg- sommen	28.096	21.289
Middelen	62.338	43.097	Nog te betalen vooruitontvangen bedragen	45.345	1.444
	106.916	94.259		106.916	94.259

Over paarden en jongeren, over boerderijgemeenschappen en koeienkuddes, over sneeuw en vrolijke mensen

Tom van Gelder, docent Warmonderhof en
Francis Schennink, consultant Groene Ruimte Adviesbureau
Mens en Bos

Hoe het er aan toe gaat

Als je er nooit bent geweest, is een inleiding over de gang van zaken op zijn plaats. Ieder jaar begin februari vindt in het Goetheanum in Dornach (Zwitserland), het centrum van de antroposofische beweging en dus ook van de biologisch-dynamische landbouw, een conferentie over bd-landbouw plaats – die in het Duits de *Landbautagung* genoemd wordt. De bijeenkomst is internationaal en gaat over een actueel thema. Nadat vele jaren de relatie plant en bodem in het midden heeft gestaan, was nu de toekomst van het dier in de landbouw aan de beurt. Het thema van dit jaar richtte zich op de relatie tussen mens en dier, of beter de relatie van boeren met hun vee. Het programma is als volgt ingedeeld: 's morgens en 's avonds lezingen en daartussen in kun je deelnemen aan één van de werkgroepen. Ook wordt het creatieve of kunstzinnige in de deelnemers aangesproken. Deze keer werd het ochtendprogramma geopend met zingen en eindigde het avondprogramma met euritmie. Een vertolking van de Kleine Prins van Antoine de St. Exupéry. Op de laatste avond is er altijd

een theater of muziekkuitvoering. Dit jaar werden er twee scènes uit een acte van Faust II gespeeld. In niet al te goed te verstaan Duits werd een prachtig schouwspel opgevoerd van toneel, *Sprachgestaltung*, euritmie en vendelzwaaien. Een bijzondere belevenis, die doet uitzien naar de complete opvoering van Faust in de zomer van 2004. Is het een idee voor de BD-Vereniging om er met een bus vol Nederlandse boeren naartoe te gaan? Op de zaterdagavond na het inhoudelijk programma, is er voor degenen die niet direct naar huis gaan een culturele ontmoeting. Iedereen die dat wil kan een (creatieve) bijdrage leveren aan deze avond.

Ook dit jaar waren er weer tussen de 550 en 600 mensen aanwezig. De deelnemers kwamen aan in een prachtig besneeuwd Dornach. Onder hen zijn boeren, voorlichters, onderzoekers, leraren, voedingskundigen, etc. En hoewel het merendeel van de mensen uit de Duitstalige wereld komt, waren er ook dit jaar weer tientallen Nederlanders, maar ook Scandinaviërs, Engelsen, Fransen, Italianen, Spanjaarden, mensen uit verschillende landen uit Oost-Europa, waaronder Rusland, en mensen uit Togo, Brazilië, de Verenigde Staten, Canada en India.

De voertaal is Duits met vertalingen naar het Engels, Frans, Spaans en Russisch. Een enkele lezing is in het Engels, de werkgroepen worden in verschillende talen gehouden.

Iets over de lezingen

De conferentie begon met een lezing van Knut Ellenberg, een jonge boer uit het noorden van Duitsland. Hij schilderde hoe de sociale verhoudingen op het bedrijf zich spiegelen in de gezondheid van het vee. Zijn ervaring is dat bij slechte verhoudingen ziekten ontstaan, die met andere voeding of homeopathie niet verdwijnen. Echter wel door het veranderen / verbeteren van de sociale verhoudingen van de mensen die de dieren omgeven. Dat was al een mooie opmaat. De eerste avond was er een lezing van de voorzitter van de Italiaanse BD-Vereniging, Enrico Zagnoli. Hij vertelde over de ei-gestalte van het bijenvolk en dat een bijenvolk bij alle bewegingen en activiteiten die ze ontplooiën een ei-gestalte wil aannemen. Hij werkte dit gegeven ook praktisch uit in maatregelen voor de imkers. Daarna was er een lezing van Werner Wecker die aan de rand van Heidelberg een klein bedrijf heeft waar hij alle werk met paarden doet. Op zijn bedrijf komen dagelijks probleemschoolklas-

sen en jongeren. Wekelijks komen er tussen de 200 en 300 jongeren op zijn bedrijf “helpen” met de paarden. Hij vertelde over de directe relatie tussen paard en mens. Een paard doet datgene wat de mens wil dat het dier doet, maar reageert soms ook op wat de mens voelt of denkt. Hij gaf daar vele aansprekende voorbeelden van. Ook vertelde hij over de gezond makende werking van de paarden op de jongeren. Sommige jongeren mogen een dag minder naar school om een dag bij hem te werken. Hun schoolprestaties blijken beter te zijn dan die van hun klasgenoten die de hele week naar school gaan.

De tweede dag had in het ochtendprogramma een lezing van Jörg Spranger. (Vanwege treurige familieomstandigheden voorgedragen door een collega) Het thema handelde over de relatie koe – mens gezien vanuit de ervaringen van een veearts. Op de verschillende niveaus van het fysieke, de ziel en de geest werden aspecten van deze relatie geschilderd. Ook werd bijvoorbeeld op een heldere manier verteld over de ontwikkeling van “het melken” in de loop van de tijd en de consequenties daarvan. ’s Avonds nam Tadeu Caldas ons mee op een wereldreis. Hij sprak zeer beweeglijk over verschillende projecten in de Derde Wereld waar hij als adviseur in de bd-landbouw bij betrokken is. Op de derde dag was een lezing van Jos Verhulst over de evolutie van de mens met als conclusie dat de menselijke vorm er eerder was dan de dieren en dat de menselijke gestalte altijd jong is gebleven. Jos heeft het werk van Louis Bolk verder uitgewerkt (meer hierover in: *Der Erstgeborene*, een geweldig boek over dit onderwerp).

Op de laatste dag was er een lezing over natuurbeheer op het bd-bedrijf, waarover een misverstand ontstond. De spreker (Johannes Brake) vertelde over mussen die melkdoppen doorpikten en zo melk pikten in het Engeland van rond de Tweede Wereldoorlog. Dit is een bekend voorbeeld over hoe dieren leren en het geleerde op elkaar overbrengen, maar het gaat niet over mussen, maar over koolmezen,

zoals velen wel weten. Een van ons Nederlanders dacht echter dat de spreker het over spreeuwen had. Zo kunnen er vreemde verhalen in de wereld komen.

Als afsluiting van het officiële programma hield Manfred Klett een prachtige lezing. Het ging over de mens als leider en begeleider van de dierenwereld. Hij gaf in zijn lezing een overzicht over de relatie mens – dier op het landbouwbedrijf met vele ideeën voor de toekomst. Deze lezing is het nalezen waard, omdat er vele gedachten in werden verwoord, die om nader onderzoek en uitwerking vragen. Zijn verhaal betrof alle aspecten van de veehouderij. Mooi was te merken dat de lezing van Spranger exact was van aard, terwijl deze lezing in beelden was en pas na verloop van tijd zijn werking heeft. We zijn er nog steeds vol van en hopen dat de Nederlandse veehouders en onderzoekers met de inhoud aan de slag zullen gaan.

Leuke ontmoetingen en lachen...

De werkgroepen boden mogelijkheden tot nadere kennismaking met collega conferentiegangers. Er was veel tijd voor uitgetrokken. Iedereen kon deelnemen aan twee soorten werkgroepen, die elk drie maal bij elkaar kwamen. Het doel van de ene categorie werkgroepen was het oefenen van waarnemen aan de hand van een thema, de andere werkgroep was meer vakinhoudelijk georiënteerd. Bij de meeste oefengroepen was er een excursie naar een bd-bedrijf, een museum of de dierentuin. Over het algemeen kwamen veel aspecten van de veehouderij aan de orde, tot het slachten van vee toe. Maar er was bijvoorbeeld ook een vakgroep over de toekomst van de dieren in het bos. Een van de dingen die daar ter sprake kwam was de betekenis van de mieren en hoe je deze insecten tot “huisdier” zou kunnen maken, zodanig dat hun werkzaamheid een positieve uitwerking kan hebben op de landbouw. Michael Hahn, een Duitse bosbouwer, die veel met boeren werkt gaf in het afsluitend plenum op de laatste dag nog even aan hoe belangrijk bos kan zijn voor het func-

tioneren van de landbouw. Tijdens het plenum had iedereen die daar behoefte toe voelde de gelegenheid om een ervaring, een project of een bepaalde waarneming of mening over te brengen aan de andere deelnemers.

Maar het allerbelangrijkste van de *Landbautagung* zijn toch de gesprekken in de wandelingen en tijdens het eten en ’s avonds in het café. Dan wordt er gelachen, bekenden zien elkaar weer en er wordt naar ieders welvaren geïnformeerd, soms neemt men de inhoud nog eens door, of worden ervaringen uit werkgroepen uitgewisseld. De mensen van de catering beleven de *Landbautagung* als één van de sfeervolste bijeenkomsten van het jaar, omdat er volgens hen dan zoveel vrolijke mensen komen.

En ten slotte...

Het is altijd verheugend te zien hoe velen naar de *Tagung* gaan, maar zeker dit jaar zouden we deze bijeenkomst aan iedereen hebben toegewenst, omdat de inhoud zo inspirerend was. Er werden nieuwe gezichtspunten gegeven die wellicht nog vele jaren nodig zullen hebben voor ze volop in de praktijk kunnen worden gebracht. Er werd een nieuwe perspectief gegeven voor de bd-veehouderij. Maar niet getreurd: over enkele maanden komt de conferentiebundel uit met de tekst van de lezingen en de resultaten van de werkgroepen. Kijk naar de webpagina’s van het Goetheanum (www.goetheanum.ch) en ga naar de Landwirtschaftliche Abteilung.

Het thema van volgend jaar is:

Wertschöpfung – Preisbildung – Geldflüsse
Wie können wir ökonomische Verhältnisse gestalten damit der biologisch-dynamische Landwirtschaft sich entfalten kann?

Waardeschepping – Prijsvorming – Geldstromen

Hoe kunnen wij economische verhoudingen zo scheppen dat de biologisch-dynamische landbouw zich kan ontplooiën? ■

Het vraagstuk beoordeling en erkenning van het biologisch-dynamische werk

Manfred Klett

In zijn Rondzendbrief nr. 79 (zomer 2002) doet Manfred Klett een voorstel voor een andere wijze van controle op het gebruik van de preparaten. In dit verband spreekt hij over vertrouwensrecht en wantrouwensrecht. Voorts legt hij een relatie tussen het wantrouwensrecht en de gebeurtenissen na de Wende (ineenstorten van het sovjetstroom).

Onderstaand nemen wij enkele passages uit deze brief over.)*

“Het werkelijke recht, namelijk dat wat het leven dient, ontstaat hier en nu vanuit de rechtstreekse betrekking van mens tot mens. Het is recht van de tegenwoordige tijd en het wortelt niet in het verstandelijk denken, maar in het voelen. Het gevoel zegt wat redelijk en billijk is. Het voelen is half geestelijk. Het dringt door tot in de werkelijkheid, terwijl het verstand deze slechts van buiten aanraakt. Het voelen leeft geheel en uitsluitend in de tegenwoordige tijd.”

“In de huidige tijd, waarin de zielekrachten zich van elkaar los maken, moet, door de kracht van het Ik, de bodem van gezindheid geschapen worden waarop vertrouwen op nieuwe wijze kan kiemen en in het voelen kan worden waargenomen. Er moet zich dus eerst een vertrouwenssubstantie vormen voordat men er een recht op kan grondvesten. Dat kan niet anders bestaan dan door voortdurende tegenwoordigheid van geest.”

“In het geval van de Demeter-erkenning bouwen we in de grond van de zaak op het vertrouwensrecht, want de impuls biologisch-dynamisch te willen werken is van zuiver geestelijke aard en vormt de gezindheid. De Demeter-richtlijnen, voor zover het richtlijnen zijn en geen bepalingen, spreken dit vertrouwensrecht niet tegen. Zij stellen immers niet het doel vast, maar zijn de leuning waaraan men zich in geval van nood vasthoudt. Alleen moeten we ons onwrikbaar, steeds weer opnieuw vergewissen van de geestelijke impuls. En hier is het beslissende punt voor het opstijgen naar een levend recht of terugval in een dood recht. Raakt het bewustzijn van de geestelijke impuls geleidelijk uitgeput, dan blijft alleen nog de leuning over en verder krukken, het vertrouwensrecht perverteert tot wantrouwenrecht.”

“De procedure van een Demeter-erkenning blijkt dan een gezamenlijk oefenterrein te zijn voor de motivering van een nieuw vertrou-

wensrecht, dat van mens tot mens geen andere weg kent, dan die van mond tot oor.”

“Er moet nog een aanvullende opmerking geplaatst worden bij het wantrouwenrecht dat heden ten dage alles overheerst: de oplettende waarnemer van de actuele gebeurtenissen zal wel kunnen bevestigen dat sinds de Wende 1989, het ineenstorten van het sovjetsysteem, de wettelijke bepalingen van alle levensgebieden en dus hun controle, in voortdurend stijgende mate de hele aardbol hebben doortrokken. Het sovjetsysteem berustte o.a. op het principe uit naam van de partij constructief argwaan te strooien tussen de mensen, de verhouding van mens tot mens te ruïneren door wantrouwen te zaaien. Deze verderfelijke geest, dat "Vertrauen gut, Kontrolle besser ist" (Lenin) ["vertrouwen goed, controle beter is"] is door de Wende niet gewoon uit de weg geruimd. Integendeel, hij heeft zich juist als een sluipend virus uitgebreid over de wereld, hij doorspekt alle rechtsverhoudingen en werkt de strijd van allen tegen allen, in de hand. Deze macht, die alles wat zich tussen mensen afspeelt aan controle wil onderwerpen, moet onderkend worden. In de bd-landbouw kunnen wij, als we de wil hebben onze eigen impulsen te volgen, een rechtsgebied onderhouden waarvoor deze macht moet zwichten.”

Een voorstel voor het hanteren van de Demeter-erkenning gebaseerd op wantrouwenrecht.

“Het probleem is niet, dat deze manier voor een Demeter-erkenning onder de gegeven omstandigheden wereldwijd zo gehanteerd moet worden. Maar moet dat in alle gevallen en overal zo zijn, zijn de omstandigheden hier en daar niet anders? Ze zijn het en op deze veranderlijkheid doelt het volgende voorstel: De Demeter-Bund van een land (in Nederland DLC) machtigt enkele plaatselijke werkgemeenschappen of groepen die dat willen, zui- ver op basis van vertrouwen, de wederzijdse erkenning uit te voeren. De leden van de

werkgemeenschap of groep vormen in deze functie een rechtsgemeenschap. Zij zouden el- kaar en elkaars bedrijven moeten kennen en jaarlijks gezamenlijk en eventueel met de plaatselijke voorlichter erbij, de ontwikkeling van ieder bedrijf uitvoerig moeten bespreken; en wel in de ontmoeting en het gesprek met de verantwoordelijke mensen van de boerderij, liefst zelfs met de hele bedrijfsgemeenschap. Het doel moet zijn: gemeenschappelijke be- wustzijnsvorming tegen de achtergrond van de concrete levenswerkelijkheid van het boeren- bedrijf. Daar moeten specifieke aangelegenheden van de bd-landbouw ter sprake komen vanuit het gezichtspunt hoe ze geestesweten- schappelijk gefundeerd zijn en hoe ze qua mo- tief in de bedrijfsgemeenschap leven. Zo'n herkennings- gesprek kan worden ingeleid door een be- drijfsverslag dat gericht is op concrete activi- teiten en meer op de problemen dan op wat er bereikt is. Het beschrijven van de problemen moet de wil om te helpen op gang brengen. Alles moet erop gericht zijn dat er vanuit de geestelijke nabijheid van de oorspronkelijke impuls en vanuit de actuele ontmoeting een stemming ontstaat waarin vertrouwen ge- vormd kan worden door tegenwoordigheid van geest. Dat is immers juist het voorrecht van de bd-landbouw, dat het geestelijke in de vrijheid van het idee-gedragen willen zo dicht bij het recht ligt, dat het leeft in de gelijkheid van het voelen.”

“De plaatselijke werkgemeenschap of groep kiest voor de tijd van bijv. 3 jaar een verte- genwoordiger die aanspreekpartner is tegen- over de Demeter-Bund (DLC) en die voor de rechtsgemeenschap opkomt. De werkgemeenschap spreekt haar vertrouwen en daarmee haar erkenning uit tegenover de afzonderlijke leden en beslist erover of een nieuw lid wordt opgenomen, dan wel of een verdere samenwerking mogelijk is. Of bepaal- de preparaten één keer of meerdere keren of in een jaar helemaal niet gebruikt werden,

speelt daarbij bijvoorbeeld geen rol. Het is in de eerste plaats doorslaggevend in hoeverre bij de ontwikkeling van het bedrijf de bd-doel- stelling leeft. Deze helemaal op het vertrou- wensrecht opbouwende wijze van aanpak be- tekent met betrekking tot de sociale gezamen- lijkheid een even grote uitdaging, als het in praktijk brengen van bd-landbouw tegenover de aarde. Men kan zich voorstellen dat om te beginnen enkele moedige werkgemeenschap- pen of groepen besluiten zo'n stap te wagen en daar contractueel met de Demeter-Bund van het land over te stemmen. Bij zo'n stap zou het van het allergrootste belang zijn dat oudere, ervaren mensen uit de BD-Vereniging van een land, in Duitsland zou dat de For- schungsring zijn, in de functie van een advies- college, de eerste stappen van een dergelijk gevormd initiatief op het terrein van het rechtsleven, zouden begeleiden. Als er een- maal voorbeelden tot stand gebracht zijn, dan werken ze ook in de breedte. De geestelijke realiteit van zo'n stap is rijp en wil ter hand genomen worden.” ■

*) Deze brief is gedeeltelijk vertaald en ver- krijgbaar op het bureau van de Vereniging.

*Nieuwe rondzendbrief
Manfred Klett*

De laatste Rondzendbrief (nr. 80) vanuit de Naturwissenschaftliche Sektion am Goethea- num is weer ter beschikking voor belangstel- lenden. Ditmaal niet vertaald, dus in het Duits. Leden die een kopie van deze rondzendbrief willen ontvangen kunnen contact opnemen met het bureau (tel 0343 531740, fax 0343 516943, e-mail: info@demeter-bd.nl). Overigens kunt u de rondzendbrieven nrs. 76 t/m 79 ook downloaden vanaf onze website: www.demeter-bd.nl/klett.html. ■

Preparaten: 'Uitleggen in het openbaar'

Matthias Guepin
(oud-Loverendale boer)

Beste Vrienden,

Graag wil ik reageren op de oproep van de redactie om het preparatenvraagstuk vanuit de leden aan te snijden. Hier in Engeland, waar ik woon en werk, is het al of niet werken met preparaten nog geen punt van discussie, alhoewel alles wat van de koe komt (hoorns, darmen enz.) niet langer beschikbaar is en uit Duitsland moet komen. Of dit wel of niet goed is, is wel een punt van discussie.

Omdat we regelmatig door radio en televisie over BD geïnterviewd worden, beginnen we te begrijpen dat we wat betreft het uitleggen van de preparaten nog erg in de kinderschoenen staan. Sinds Steiner zijn Landbouw cursus hield (bijna 80 jaar geleden) zijn we bezig geweest om zelf de werking van de preparaten te begrijpen, maar hebben ons niet geoeftend om die aan anderen uit te leggen. Al helemaal niet aan radio en tv-mensen!

Zodoende heeft een groep boeren en tuinders hier het idee opgevat om dat te gaan beoefenen door middel van het 'aan elkaar uitleggen' in bewoordingen die door iedereen begrepen kunnen worden. Dat kan bijv. door alles te relateren aan wat in je eigen lichaam plaats vindt. Om een voorbeeld te noemen: Hoe ervaar je je eigen darmen en hoe ervaar je de werking van kamillethee als je darmen overhoop liggen. Dat is niet moeilijk te begrijpen. Het is dan ook niet moeilijk om dat naar de composthoop te relateren. Die is ook een darm

waarin constant omzettingen plaats vinden. De mestcompostworm, als arbeider in de hoop, is een levend voorbeeld van een darm! De combinatie darm-kamille is, als je dat een beetje sappig uitlegt, best begrijpelijk te maken. Als je het mij vraagt zijn de ruggesteuntjes die we met de preparaten aan de mest/composthoop kunnen geven wel belangrijk. Vooral wanneer mest aangekocht moet worden en omzet-

tingen niet vanzelf goed verlopen. De hele wereld van insecten, wurmen, schimmels en bacteriën die het humificatieproces voor hun rekening nemen, mogen best door ons geholpen worden en als die compost dan op de akker terecht komt en daar het bodemleven opmontert, nou waar doen we dan moeilijk over? Onze landschappen zijn natuurlijk sterk verarmd. Als ik hier in Engeland een variatie van

kruiden en bloeiende planten wil vinden, hoef ik maar naar de wegbermen te kijken om te gaan watertanden. Sinds die niet meer met herbiciden bespoten worden groeit daar: kamille, duizendblad, paardebloemen, brandnetels enz. in overvloed. Tegen de verdrinking van uitlaatgassen in. Kijk ik in- en over de akkers, dan is hun aanwezigheid maar een droeve zaak. Dat dus die preparatenplanten dáár mankeren laat zien dat hun geneeskrachtige werking daar niet mogelijk is vanwege structuurbeschadiging, chemie, eenzijdigheid van gewassen en onkruidbestrijding. De dierlijke organen die we voor de preparaten gebruiken, zijn allemaal delen van het dierlijk lichaam die het hele dierlijke organisme gezamenlijk laten functioneren. We hoeven maar naar de werking van stalmest te kijken om te begrijpen dat het bedrijfsorganisme daar grote behoefte aan heeft. Die combinatie van geneeskrachtige planten en dierlijke organen, zoals we die op gang helpen bij het maken en gebruiken van de preparaten, is dus een grote hulp voor het bodemleven en zeker ook voor die 'onzichtbare arbeiders' die de gewassen laten groeien en rijpen. Het is niet zo slim om te zeggen: ik zie niets van het effect van die preparaten als je bedenkt dat het toch maar een kras staaltje van natuurvakmanschap is om met zonlicht, bladchlorofyl en CO₂, koolhydraten en eiwitten te maken. Om maar niet te spreken van wat het bodemleven voor elkaar bokst als het een kruimelstructuur creëert op een akker die een half jaar tevoren nog kapot gereden was. Als die wonderen van de natuur eens zouden ophouden te bestaan? Ik zou zeggen: we moeten alles op alles zetten om de natuur aan de praat te houden. Vooral in een tijd waarin de natuur zo op z'n donder krijgt!

Als het arbeidstechnisch niet mogelijk is om de spuitpreparaten over het land te krijgen; dan in ieder geval met een verticale spuitboom, op een winderige dag, vanaf de wendakker de spuitwolk zover mogelijk over het land laten blazen. Probeer consumenten bij

het roeren in te schakelen. Als dat goed georganiseerd is en ze weten waarvoor ze het doen en als we hen uitleggen dat het voor die 'onzichtbare arbeidskrachten' die we natuurwezens noemen, is, dan geeft dat vertrouwen in Demeter. De consument moet echter van ons bd-mensen horen. Niet uit een foldertje wat ze toegeschoven krijgen. Tegenwoordig willen de consumenten horen waar de boer voor staat! Als we ze niet in dui-

delijke taal kunnen uitleggen hoe het met de preparaten zit, nemen ze ons niet serieus en gelijk hebben ze. Volgens mij gaat het er nu om dat we ons oefenen in 'uitleggen in het openbaar'. Dat hoeft niet perfect te zijn. Er is niets fout met het nog niet voorzien van een bepaald aspect van BD. Vooral niet als je daar openlijk voor uitkomt. Dat creëert zelfs sympathie! Een goed en vruchtbaar nieuw jaar! ■

Rondom bd-preparaten en voedingskwaliteit

Lize Baarspul, voedingskundige

Onder de vraag of bd-preparaten al dan niet verplicht zouden moeten worden, ligt naar mijn mening een diepere vraag verborgen, namelijk of wij in deze tijd nog voorgeschreven handelingen dienen toe te passen, louter om ons zeker te kunnen voelen dat we voedselproducten produceren van goede kwaliteit. Immers wanneer het gebruik van preparaten verplicht wordt, gaan we er vanuit dat dit per definitie, dus altijd de aarde ten goede komt en tot een goede voedingskwaliteit leidt. Terwijl het toch voor velen, evenals in de tijd van Rudolf Steiner, lang niet altijd duidelijk is hoe de preparaten precies werken en of ze wel werken zoals wij denken of verwachten.

De mens van toen

In het begin van de vorige eeuw heeft Steiner revolutionaire en zeer waardevolle aanwijzingen gegeven hoe we aan de ene kant de voedingskwaliteit van onze landbouwproducten zouden kunnen verbeteren door specifieke preparaten te gebruiken. En daarnaast hoe we een wezenlijk aspect van de voedingskwaliteit

door middel van beeldvormende methoden (stijgbeelden, kristallisaties, etcetera) zichtbaar zouden kunnen maken. Voor mensen uit die tijd ging er een wereld open toen ze hoorden dat er achter de fysiek waarneembare wereld onder meer een etherwereld schuil gaat en dat de zichtbare en onzichtbare werelden elkaar wederzijds beïnvloeden. Uit onder meer de correspondentie van mevrouw Hansje Hoogewerff (1883-1977) met Rudolf Hauschka, Walther Cloos, Ehrenfried Pfeiffer en Erna Casparé is mij duidelijk geworden dat de aanwijzingen van Steiner op beide gebieden bedoeld waren als richtinggevende adviezen. En ook dat hij steeds hoopte dat iedere gebruiker van de preparaten probeerde een persoonlijke verhouding tot die preparaten te krijgen en uiteindelijk steeds meer uit eigen inzicht zou gaan handelen. Het heeft mij ontroerd te zien met hoeveel inzet en trouw Hansje Hoogewerff in haar kruidentuin 'De Schermbloem' in Voorthuizen vergelijkende proeven heeft gedaan en stijgbeelden heeft gemaakt, vervolgens over haar waarnemingen

en de behaalde resultaten nadacht, twijfelde en correspondeerde en worstelde met de vragen van haar tijd.

De mens van nu

Inmiddels leven we in een heel andere tijd. We zijn van het vissentijdperk in het aquariustijdperk overgegaan. Niet alleen de mensen maar ook de aarde en de kosmos zijn veranderd. Voor een groeiend aantal mensen is het bestaan van de etherwereld en 'hogere' werelden heel vanzelfsprekend geworden. Ook in deze tijd gaat er, maar nu voor relatief velen, een wereld open. Echter niet alleen doordat men steeds meer kennis neemt van wat ingewijden zoals Steiner schouw(d)en maar omdat men eigen spirituele ervaringen heeft.

Ook ik weet inmiddels uit ervaring dat je, wanneer je "naar binnen groeit" contact kunt krijgen met je hoger zelf (hoger in de zin van meer volmaakt) en je innerlijk weten. De hemel gaat dan een beetje (verder) open. Ik ben het met Willem Beekman eens dat met 'hemel', en overigens ook met 'hel', een staat van bewustzijn van de mens wordt aangeduid. Echter om spirituele ervaringen te kunnen krijgen is het van groot belang goed gegrond te zijn en zowel aardse als kosmische energie door je heen te laten stromen. 'Hemel' en 'kosmos' zie ik dan ook, in tegenstelling tot Willem Beekman, als twee heel verschillende zaken.

Preparaten en voedingskwaliteit

Wat hebben de hierboven genoemde veranderingen bij mens, aarde en kosmos nu met de bd-preparaten en de voedingskwaliteit te maken? Heel veel, meen ik!

We hebben zo langzamerhand de grens van ons verstand bereikt. We dienen nu te leren in onszelf 'af te dalen' en zo bij onze ware kennis te komen waardoor we nieuwe mogelijkheden zullen krijgen om, al dan niet met behulp van (nieuwe) preparaten, op een heel bewuste manier de aarde te voeden en de voedingskwaliteit van onze levensmiddelen te verbeteren. Rekening houdend met de behoefte van de

aarde, het te bebouwen stuk grond en de invloeden vanuit de kosmos in deze tijd. Onze innerlijke houding en 'rijpheid' zal daarbij een doorslaggevende rol spelen.

Ook voor het beoordelen van de kwaliteit van onze voedselproducten zullen we naar mijn mening naar nieuwe of op z'n minst vernieuwde wegen dienen te zoeken. En wij als consument zullen uiteindelijk toch bij onszelf te rade moeten gaan. Hoe ziet het product er uit? Spreekt het mij aan? Hoe voelt het aan? Hoe ruikt en smaakt het? Wat doet het me als ik het eet en als ik het doorgeslikt heb? Wat doet het me als ik het aan het verteren ben. Hoe voel ik me een paar uur later, de volgende dag en zo verder. Een appel, aardbei of welk voedselproduct dan ook kan er nog zo prachtig uitzien en zelfs bij onderzoek sterke levenskrachten tonen, als het product niet (goed) bij ons 'past' kunnen we het niet goed verteren en verwerken of worden we er echt ziek van. We zullen steeds beter naar ons lichaam moeten leren luisteren en uit eigen inzicht de juiste voedselkeuze leren maken.

Het maakt deze tijd zo boeiend dat er steeds meer een appèl wordt gedaan aan onze individuele verantwoordelijkheid en onze eigen inzichten en ervaringen, wellicht zoals Steiner dat in zijn tijd graag had gezien. Ervaren gaat voorbij het rationele denken. Wie een bewust intuïtieve ontwikkeling ter hand neemt leert dat denken te transformeren en samen te laten gaan met wat hij of zij in zijn of haar hart beleeft. Je komt dan bij je eigen weten.

Voor de BD-Vereeniging is mogelijk een voortrekkersrol weggelegd om dit met boeren, tuinders, veehouders en consumenten te oefenen en te ontwikkelen waardoor er nieuwe stappen kunnen worden gezet. Want alleen door het doen, komen we in een nieuwe energiestroom. De kans lijkt me groot dat het verplicht stellen van het preparatengebruik alleen nog in deze overgangstijd naar (meer) eigen weten (helder weten, helder voelen, helder zien, etc.) als een noodzakelijke maatregel wordt gezien. ■

Francis Schennink, Adviesbureau Mens en Bos

Met belangstelling volg ik de discussie rondom de ontwikkelingen van het Demeter-keurmerk in Dynamisch Perspectief. Ik heb de algemene richtlijnen doorgenomen, wat vooronderzoek gedaan en kom tot de conclusie gekomen dat er voor boomteelt nog nauwelijks richtlijnen bestaan. In Nederland zijn geen boomteeltbedrijven met een Demeter-keurmerk.

voor boomteelt:
gewoon
beginnen!

Bomen uitzoeken en labelen voor transport

Wel wordt in diverse publicaties over biologische boomteelt bij de uitleg over keurmerken, ook het Demeter-keurmerk genoemd. Kennelijk vragen de schrijvers zich niet af of dit merk in de praktijk van de boomteelt operationeel is. De biologische boomteeltbedrijven van EKO-PlantPartners willen het Demeter-keurmerk voor de boomteelt graag inhoud geven.

Biologische boomteelt

Ik werk sinds 1996 binnen mijn bedrijf aan projecten die als doel hebben de biologische boomteelt te stimuleren. Anno 2003 is biologische boomteelt nog steeds een bedrijfstak in de kinderschoenen. Landbouw en voeding hebben in de ontwikkeling van de biologische markt de grootste prioriteit. Geen verrassing overigens: bomen, struiken en ook vaste planten dienen niet tot voeding van de mens. De aanschaf van een plant, struik of boom is meestal een eenmalige handeling, een gelegenhedaankoop. Bewustzijn voor de wijze waarop de 'groene ruimte' tot stand komt en de stoffering daarvan gaat nog een stapje verder. Dat er ook een kwaliteitsverschil bestaat tussen een boom van een gangbare kwekerij en die van een biologische komt pas in beeld als mensen vanuit de ervaring kunnen vergelijken. Aandacht voor de biologische productie van boomteeltproducten is nog gering zowel bij de consument als bij de institutionele markt.

Er zijn in Nederland een 50-tal boomteeltbedrijven bij Skal geregistreerd (Skalnorm: geen bestrijdingsmiddelen, geen kunstmest). Van dat aantal teelt ongeveer 20% 'bedrijfsbreed' biologisch, de overigen hebben slechts een klein oppervlak van de kwekerij als biologisch geregistreerd. Het geteelde assortiment bestaat uit allerlei soorten vaste planten, struiken, fruitbomen, sierheester, bosplantsoen, laanbomen en grote solitaire bomen. Er zijn diverse initiatieven in gang gezet om bekendheid te geven aan het bestaan van biologisch geteelde planten, bomen en struiken. Een voorbeeld daarvan is het initiatief van Stichting Biologica die voor het eerst aandacht heeft besteed aan biologische boomteelt in het paviljoen Terra Futura op de Floriade. Van april tot oktober 2002 was hier een presentatie van een breed assortiment biologisch geteelde planten, struiken, heesters en bomen. EKOPlantPartners is bij het tot stand komen van dit project betrokken geweest. Dit initiatief heeft ondanks de vele inspanningen van

biologische kwekers nog geen doorbraak opgeleverd in een toename van de vraag naar biologisch plantmateriaal.

Presentatie van biologische boomteelt op de Floriade

EKOPlantPartners

EKOPlantPartners is het enige samenwerkingsverband van drie kwekerijen in Nederland dat zich geheel richt op de verkoop van biologische bomen. Zij onderscheiden zich van bovengenoemde Skal-normen omdat ze tot 'in de bodem' telen in samenhang met de natuur en anderzijds omdat het bedrijven zijn met zeer veel, zoniet de meeste ervaring in het biologisch boomteeltproces in Nederland (maken geen gebruik van correctiemiddelen en richten zich op de ecologische samenhangen in de bodem). Mijn taak in de samenwerking binnen EKO-PlantPartners is een coördinerende. Ik onderhoud contacten met afnemers en verzorg de verkoop van biologisch geteelde plantmateriaal. In dat kader koop ik soms ook in bij een Demeter-boomkwekerij in Duitsland. Naast levering van bomen en struiken verzorgt EKOPlantPartners ook de aanleg van beplantingen met een ecologische doelstelling, zoals het realiseren van een natuurontwikkelingsplan, de aanleg van een boerenbosje, een fruitgaarde, een singel, maar ook de aanplant van een herdenkingboom of bos.

Alfred Vijn, is eigenaar van Boomkwekerij Cultura. Zijn bedrijf is 4,5 ha groot en ligt op humusrijke zandgrond in Wilhelminaoord (ZW Drenthe). Hij heeft ruim 14 jaar ervaring met het telen van biologisch-dynamisch bos- en haagplantsoen en (hoogstam)fruitbomen voor landschappelijke beplantingen.

De EKOPlantPartners, Alfred Vijn, Tom van Duuren en Jan van Tiel

“Met mijn manier van telen neem ik de natuurlijke eigenschappen en de verschijningsvormen van bomen en struiken als uitgangspunt. Voor het bereiden van compost, samengesteld uit boomblad en rundermest, gebruik ik de bd-preparaten. Ik werk ook enkele keren per seizoen met de spuitpreparaten. Bij het uitzaaien houd ik zoveel mogelijk rekening met opposities en conjuncties die in de zaaikalendar vrij exact worden aangegeven. Door eigen waarnemingen gecombineerd met de toenmalige aanwijzingen over zaaitijden voor bomen van George W.Schmidt, waar ik in 1988 een aantal maanden ben geweest, kom ik een heel eind.”

Tom van Duuren heeft 3 ha boomteelt in Noord Limburg. Naast teler is hij tevens beheerder van landgoederen. Zijn kwekerij ligt op één van die landgoederen, de Brookberg in Neer. Hij teelt vooral laanbomen. Het uitgangsmateriaal daarvoor koopt hij in bij andere biologische kwekers.
“De bodem van mijn kwekerij bestaat uit niet

al te rijke zandgrond. Ik probeer het bodemleven te stimuleren en vind het belangrijk om de ecologische samenhangen op mijn bedrijf goed te ontwikkelen. Daarom zaai ik in het voorjaar tussen de boomrijen kruiden, vlinderbloemigen en eenjarigen om de insectenwereld te stimuleren. In de boomrijen zelf breng ik eigen geprepareerde compost, waaraan ook micro-organismen zijn toegevoegd. Voor mij is het maken van compost en het compostingsproces het vastleggen van indrukken van plantenwezens in de materie.”

Jan van Tiel, eigenaar van Boomkwekerij Valckenhof in Reek (NB), heeft het kweken van zijn vader geleerd en teelt vanaf de oprichting van zijn bedrijf nu 6 jaar geleden biologische laanbomen, bos- en haagplantsoen. Zijn bedrijf is 5,5 ha groot, waarvan ongeveer 2 ha afkomstig uit zaad van bomen die al heel lang in Nederland voorkomen, waar hij ook weer zaad uit oogst om zelf nieuwe bomen van te telen. Ook voor Jan van Tiel is de bodem een belangrijk werkgebied. “Kweken met de natuur als vriend, dat is mijn motto. Ik maak ten behoeve van de bodemopbouw zelf compost en experimenteer daarbij nog steeds, om er achter te komen wat in welke situatie het beste werkt. Wat het wordt hangt ook af van het organisch materiaal en de mest die beschikbaar is. Ik gebruik voor het composteren bladafval, maaisel, en biologische championmest van een biologisch tuinbouwbedrijf in de buurt. Dit seizoen wil ik ook compost gaan maken met toevoeging van biologische varkensmest. In de bd-preparaten ben ik nog niet zo heel erg thuis.”

Demeterkeurmerk EKOPlantPartners
De boomteeltbedrijven van EKOPlantPartners zijn alleen geregistreerd bij Skal, maar zouden zich graag profileren met het Demeter-keurmerk. In de Landbouw Productierichtlijn van Demeter Internationaal is nog geen richtlijn opgenomen voor boomteelt.

Preparatenbereiding op de Darmstadter Forstbaumschule (D)

Voor de ontwikkeling van het Demeter-keurmerk voor boomteelt willen we samenwerken met onze Duitse collega's. We hebben daarvoor in het voorjaar van 2002 een bezoek gebracht aan de Darmstadter Forstbaumschule, een kwekerij van ruim 30 ha, voortgekomen uit het oorspronkelijke bedrijf van Conrad Appel, opgericht in 1946. Er worden allerlei soorten bos en haagplantsoen geteeld. De kwekerij heeft een uitgebreide compostplaats waar met behulp van de bd-preparaten, groenafval en rundermest tot verschillende soorten compost wordt verwerkt. De compost wordt volledig gebruikt op de eigen kwekerij. De Darmstadter Forstbaumschule is één van de weinige boomteeltbedrijven in Duitsland met een (Duits) Demeter-keurmerk. Demeter Internationaal kent nog geen internationale regelgeving voor de boomteelt. In de overeenkomst die is gesloten tussen Demeter Hessen en De Darmstadter Forstbaumschule zijn 4 uitgangspunten geformuleerd.

- Zaailingen en uitgangsmateriaal van gangbare teelt moeten voor minstens 12 maanden

den verder geteeld zijn op een (bd-)bedrijf om in aanmerking te komen voor het predikaat 'in omschakeling'. Om het volledige Demeter-keurmerk te kunnen voeren moeten de boomkwekerijproducten minimaal 24 maanden doorgeteeld zijn;

- Een hittebehandeling van de teelaarde mag alleen op een natuurlijke wijze plaats vinden;
- Tegen meeldauw is een zwavelbehandeling toegestaan;
- Een aanvulling van mest moet worden gekocht bij een bedrijf waar extensieve veehouderij plaatsvindt. Deze mest moet minimaal 9 maanden opgeslagen zijn, maar bij voorkeur een jaar voordat het mag worden uitgereden. Het wordt aanbevolen om de mest op het bedrijf van herkomst te prepareren, waarbij een preparatendagboek wordt bijgehouden.

Deze richtlijnen zijn m.i. niet volledig of maatgevend. Het is een begin en wellicht zullen voor Nederland in eerste instantie andere uitgangspunten gaan gelden. De ervaringen van EKOPlantPartners kunnen een bijdrage leveren aan het tot stand komen van de Demeter-richtlijnen in Nederland.

Informatie

Voor een assortimentslijst van EKOPlantPartners en advies over biologisch plantmateriaal kunt u terecht bij Francis Schennink, Adviesbureau Mens en Bos in Driebergen, tel. 0343-531945. mens.en.bos@wxs.nl
U kunt ook de website bezoeken van EKOPlantPartners www.ekoplantpartners.nl

Bezoek kwekerijen:

Boomkwekerij Cultura: elke zaterdag van november tot april, tel. 0521-381551
Boomkwekerij de Brookberg: elke dinsdagmiddag van 14 uur tot 16 uur, tel. 06-51604940
Boomkwekerij Valckenhof: na overleg tel. 0486-476552 ■

Nieuw Handboek Demeter

In de vorige Dynamisch Perspectief hebt u alles kunnen lezen over het 'Nationaal Demeter debat' dat op 14 december in Dronten plaatsvond: een levendige discussie tussen voor- en tegenstanders van de richtlijn omtrent het verplicht gebruik van de preparaten. Deze richtlijn is inmiddels opgenomen in het nieuwe Handboek Demeter, een handboek met onder andere de Begrippenlijst Demeter-certificering, Voorwaarden Demeter-landbouw, Internationale Demeter-voorwaarden, etcetera.

De redactie vroeg aan Rienk ter Braake (coördinator Demeter-zaken) welke belangrijke wijzigingen er - naast het verplichte preparatengebruik - nog meer waren opgenomen. Rienk: "Voor de veehouderij is de grootste wijziging dat het veevoer, dus ook het krachtvoer, 100% biologisch moet zijn. In de akkeren tuinbouw mag geen gangbare drijfmest meer worden gebruikt. De hoeveelheid mest die mag worden gebruikt, is voor alle bedrijven verlaagd."

Voedselveiligheid

Controle op landbouwproducten moet tegenwoordig de voedselveiligheid vergroten. Ahold is bijvoorbeeld per 1 januari jl. van zijn groente- en fruittelers wereldwijd gaan eisen dat zij aan de standaarden voldoen die het Europese samenwerkingsverband van supermarkten (Eurep) heeft gesteld aan voedselveiligheid, milieu en sociale omstandigheden. Heeft dat consequenties voor de Demeter-richtlijnen? Of blijven deze richtlijnen een voorbeeld voor de biologische en gangbare landbouw en handel? Rienk: Ik vraag me af of de Demeter-richtlijnen wel zo'n voorbeeld zijn voor de biologische en de gangbare productveiligheid. In de reguliere kwaliteitsbewaking ligt de nadruk vooral bij het uitsluiten van gevaarlijke stoffen en verontreinigingen in het eindproduct. Vanuit de gangbare visie is er helemaal niets

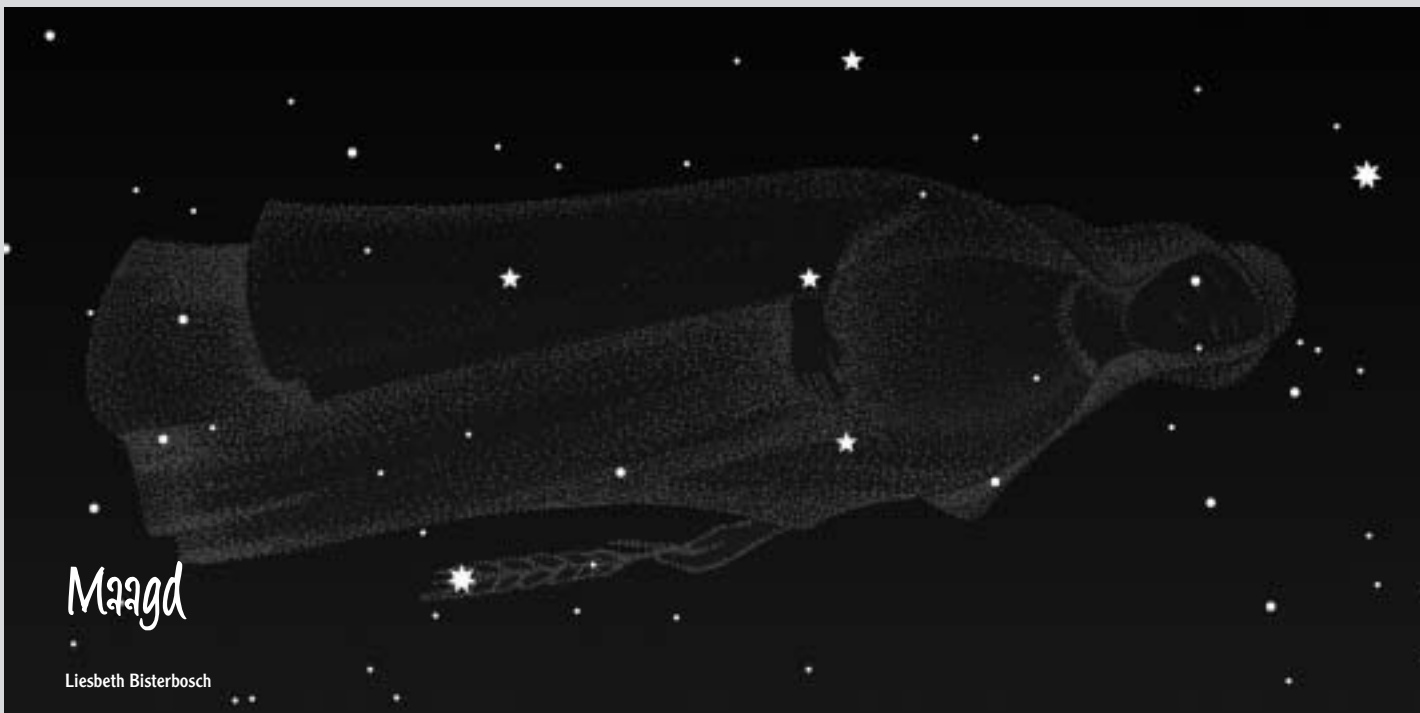
mis mee om gevaarlijke stoffen te gebruiken in het productieproces wanneer die in het eindproduct niet meer zijn te traceren. Volgens de Demeter-richtlijnen is een dergelijk product niet op een juiste wijze geproduceerd en kan ook nooit van de gewenste kwaliteit zijn.

Dat verwerkings- of bewerkingsprocessen (bijvoorbeeld homogeniseren) gevolgen kunnen hebben voor de levenskracht van een product (zelfs al is dat niet te meten) wordt daarin helemaal niet meegenomen.

Herkenningsgesprek

Elders in dit nummer wordt deels de brief van Klett aangehaald, waarin hij ingaat op het verplichte preparatengebruik. Hij schrijft dan over het vertrouwensrecht en het wantrouwenrecht. Hij stelt voor een soort herkenningsgesprek tussen boeren te laten plaats vinden. Wordt dit voorstel van Klett serieus in overweging genomen door Demeter Internationaal?

Rienk: "Verre van, zou ik bijna willen zeggen. Het is zelfs zo dat bijvoorbeeld Duitsland en Frankrijk worden aangesproken op hun systeem van certificeren: Zij gebruiken collegiale toetsing als methode om boeren elkaars bedrijven te laten controleren. Dat wordt gezien als een onvoldoende kwaliteitswaarborg. Er valt wel te denken aan een combinatie. Vastgestelde regels (normen) met een harde controle door een erkende controleur. Daarnaast (en dat is uniek voor de bd-landbouw) omschreven doelstellingen en richtlijnen, gecontroleerd door collega-boeren." ■

Maagd

Liesbeth Bisterbosch

Dankzij de blauwige Spica is de Maagd gemakkelijk te vinden. De helderste ster van het grootste dierenriembeeld is een van de weinig opvallende sterren aan de lentehemel. Spica markeert de aar die Persefone in haar linker hand draagt. Persefone is de dochter van Demeter, de Griekse landbouwgodin. Ze wordt ook genoemd Kore, het meisje.

De Maagd komt op aan de (zuid)oostelijke hemel. Het duurt lang tot het gehele beeld boven de horizon is, ruim vier uur! Eerst verschijnt haar hoofd, dan haar lichaam. Omdat de sterren van dit beeld zo ver van elkaar verwijderd staan en weinig licht geven, blijft de Maagd min of meer verborgen. Alleen aan een fonkelende sterrenhemel kun je ervaren hoe teer en fijn gevormd haar lichtgestalte is. De Maagd heeft aan de zuidwestelijke hemel een liggende positie en verdwijnt verrassend in de nevel laag boven de horizon. Deze maanden be-

weegt ze 's nachts van oost naar west. In de lente, wanneer de bodem wordt bewerkt en het zaaien begint, toont de nachtelijke hemel het beeld van het gerijpte koren. Wanneer in augustus de Maagd in de avondgloed verdwijnt, komt op aarde het graan tot rijping.

De maan trekt langs de sterren van de Maagd van 18 tot 21 maart en van 14 tot 17 april. Deze dagen bieden een goede gelegenheid te ervaren hoe groots het gebied van de Maagd is.

Spica is de enige ster die naar iets plantaardigs genoemd is. Het Latijnse woord betekent korenaar. Aan de lentehemel zijn twee andere heldere sterren: de oranjekeurige Arcturus (dicht bij de Grote Beer) en de blauwkeurige Regulus (in de Leeuw). Ze vormen samen de lentedriehoek.

De Griekse mythologie vertelt over de jonge godin Persefone die genoot van het wandelen in een prachtig bloeiend weiland. Bij het plukken van een narcis spleet de bodem open en verscheen Hades, de heerser van de Onderwereld. Hij wilde haar als vrouw en nam haar mee naar zijn rijk, diep in de aarde. Moeder Demeter hoorde haar dochter om hulp roepen, maar kon haar nergens vinden. Toen Demeter vernam dat haar broer Hades toestemming had gekregen van Zeus, de vader van Persefone, om het meisje te ontvoeren, was ze hoogst verontwaardigd en meed de andere goden. Ze schonk geen aandacht meer aan de akkers en de tuinen. Honger dreigde en de goden kregen geen offers meer. Zeus nam het besluit dat Persefone het twee-derde deel van het jaar bij haar moeder mocht zijn. ■

Een 21 jaar durende veldproef bewijst dat biologische landbouw bodemvruchtbaarheid en biodiversiteit bevordert

Het onderzoeksinstituut voor biologische landbouw in Zwitserland (FiBL) en het Zwitserse onderzoeksinstituut voor landbouwecologie en landbouw (FAL) deden 21 jaar lang onderzoek (meten, observeren, cijfermateriaal statistisch evalueren en interpreteren) naar drie verschillende landbouwsystemen: biologisch, biologisch-dynamisch en conventioneel. Vorig jaar mei werden de resultaten in Science bekend gemaakt.

(FiBL-dossier in Nederlandse vertaling is te bestellen bij bureau van de BD-Vereniging)

Onderzocht werd hoe de verschillende landbouwsystemen op de bodemstructuur werken, of verteringsprocessen in de bodem versneld, of afgeremd worden of chemische gewasbeschermingsmiddelen op de lange duur schadelijk voor het bodemleven zijn, of organische landbouw of de geïntegreerde productie in de akker oppervlakte-erosie kan voorkomen. Tientallen laboratoria en instellingen uit de hele wereld hebben proeven gedaan: planten, micro-organismen, dieren of grondmonsters onderzocht. Duizenden onderzoeksresultaten geven nieuw inzicht in duurzaamheid. Onderstaand treft u de belangrijkste conclusies uit het rapport:

- Het grootste verschil van de methodes zit in de strategie van bemesten en plantbescherming, terwijl de vruchtwisseling en de bodembewerking vrijwel eender zijn.
- Bemesting en gebruik van gewasbeschermingsmiddelen vonden plaats in overeenstemming met de praktijk van de onderzochte landbouwmethoden.

- Biologisch verbouwde gewassen bereiken ook op de lange duur niet het opbrengstniveau van gewassen die worden bemest met kunstmest en worden beschermd door chemisch synthetische bestrijdingsmiddelen. Er moet rekening gehouden worden met een gemiddeld 20 procent lagere opbrengst.
- Biologisch bewerkte percelen laten grotere voedingsstoftekorten zien. Daarom moeten de vrij beschikbare en de reservevoedingsstoffen regelmatig d.m.v. bodemanalysen worden bepaald.
- Biologisch verbouwde gewassen hebben per kilo geoogst product minder fossiele energie nodig dan conventioneel verbouwde.
- Organische bemesting heeft een positief effect op het gehalte van organische stof in de bodem en belemmert verzuring van de grond.
- De negatieve voedingsstoffenbalans voor fosfor en kalium leidt tot vermindering in het gemakkelijk beschikbare deel van deze

Foto: Archiv FiBL

- elementen. De voedingsreserves in de grond echter, verminderden minder dramatisch.
- Biologische landbouw verbetert de bodemstructuur door hogere activiteit van het bodemleven en vermindert daardoor grondverlies door erosie.
- Biologische landbouw bevordert de ontwikkeling van regenwormen en van bovengronds levende geleedpotigen. De talrijk voorkomende predatoren helpen schadelijke insecten in toom te houden.
- Regenwormen werken hand in hand met schimmels, bacteriën en talloze andere organismen in de bodem. In biologisch bewerkte bodems is de activiteit van deze organismen groter en worden voedingsstoffen dus vlugger omgezet en wordt de bodemstructuur verbeterd.
- Biologische gewassen profiteren van wortelsymbiose en zijn beter in staat de bodem te ontsluiten.
- Biologisch bewerkte landbouwgrond is te herkennen aan grotere diversiteit van planten, dieren en micro-organismen. Dat maakt het agrarische ecosysteem meer bestand tegen storingen en stress. Dankzij hun grotere diversiteit benutten de micro-organismen in biologisch bewerkte bodems de energie efficiënter. ■

Promotie Ton Baars

Methodische verzoening in onderzoeksland

Bruno v.d. Dussen

Dat heeft Ton Baars in gang willen zetten met zijn proefschrift waarop hij afgelopen december promoveerde aan de WUR. De zoektocht naar èn een erkenning van de onderzoekskeuzen, -onderwerpen en -methoden die zo goed mogelijk aansluiten bij het karakter van de biologische landbouw. De redactie in gesprek met Ton Baars over deze neerslag van 20 jaar onderzoek aan het Louis Bolk Instituut.

Waarom kwam het woord verzoenen in de titel van je proefschrift?

Ton: “Uit de ervaring van omgeschakelde boeren blijkt overduidelijk, dat zij hun omschakeling beleven als een paradigmaverandering dat hun leven totaal op de kop kan zetten. Goed biologisch boeren is gebaseerd op een complex ecologisch management vanuit een voorzorg principe. Biologische boeren anticiperen op hetgeen komen gaat, omdat hen de technische en chemische middelen ontbreken voor een symptoomonderdrukkende landbouw. Ik noem dat ‘ecologisch samenhangend kunnen denken en geïntegreerd preventief handelen’. Dit kunnen zij uiteindelijk alleen als zij een andere houding ontwikkelen ten aanzien van het leven, een houding die stoelt op een respect voor de integriteit van bodem, plant, dier en mens. Biologische landbouw is dus meer dan alleen het vervangen van chemische middelen door natuurlijke middelen en het afwijzen van kunstmest en genetisch gemanipuleerde organismen. Het is een tijdrovend innerlijk omschakelingsproces. Ook voor de wetenschap vraagt dit anders-zijn om veranderingen. Er is behoefte aan aanvullende onderzoeksmethoden, die recht doen aan de heelheid en complexiteit van het leven.

Biologische landbouw kan echter alleen goed uit de verf komen als tegelijkertijd gewerkt wordt aan een nieuwe economie, die dicht bij de principes van een fair trade landbouw liggen.

Mijn proefschrift heeft dan ook een sterk methodisch gerichte vraagstelling, te weten: welke onderzoekskeuzen, -onderwerpen en -methoden sluiten zo goed mogelijk aan bij het karakter van de biologische landbouw. Hiertoe moeten diverse bruggen worden geslagen: bruggen tussen onderzoek en praktijk, bruggen tussen onderzoeksdisciplines onderling en bruggen tussen wetenschappelijke onderzoeksbenaderingen. Door het overbruggen van tegenstellingen is er sprake van een verzoening. Echter het verzoenen vraagt ook om moed van de bèta-wetenschapper, namelijk

om buiten de geaccepteerde wetenschappelijke kaders van materialisme en causaal-reductionisme te durven treden, kaders die hij als ultieme begrenzingen van de natuurwetenschappen heeft meegekregen in zijn opleiding.”

Je proefschrift bestaat uit twee delen. Deel 2 betreft de klaver in het grasland. Wat is de essentie daarvan?

Ton: “Als kern van dit deel laat ik zien, dat biologische landbouw baat heeft bij systeemonderzoek in een multi- en interdisciplinaire wetenschappelijke opzet. Zo’n samenwerking van disciplines leidt er uiteindelijk toe dat feiten en waarnemingen in een samenhangend en ecologisch denken worden geplaatst, in dit geval de bemesting en rassenkeuze van gras/klaver. Het is belangrijk dat er op allerlei integratieniveaus aan systeemvragen wordt gewerkt. Ik heb dit gedaan voor het bodemplant systeem. Maar er zijn nog meer interessante systeemingangen mogelijk, zoals het bedrijfssysteem, het bedrijf in de handelsketen of de relatie tussen mens en dier. De systeembeoordeling wint echter aan kracht wanneer zij niet geïsoleerd op een proefbedrijf wordt uitgevoerd, maar geïntegreerd is met onderzoek op praktijkbedrijven. Zo’n aanvullende benadering heb ik uitgewerkt in deel 1 van het proefschrift.”

Het eerste deel is zeer uitgebreid.

Ton: “Ja, het omvat onder meer een filosofische verhandeling over wetenschapsoptvattingen en een discussie over holisme en reductionisme, die leidt tot een positionering van verschillende wetenschappelijke methoden naast elkaar en als aanvulling op elkaar. Ieder met zijn sterke en zwakke kanten. Na de filosofische uiteenzetting heb ik mijn eigen ervaring uit diverse onderzoeksprojecten gebruikt. Ik bespreek zeven voorbeeldprojecten om een taalbeeld te geven van mijn visie op een onderzoeksbenadering voor de biologische landbouw.

In deel 1 heb ik het voor de discussie belangrijk gevonden om expliciet te zijn over je persoonlijke uitgangspunten in het wetenschappelijke kennisproces. Wetenschap is namelijk niet neutraal, er bestaat geen waarde vrije wetenschap en elke wetenschapper heeft zijn eigen normen en waarden die in meerdere of mindere mate zichtbaar worden in zijn onderzoeksvraag. Ik ben in mijn proefschrift helder geweest over mijn inspiratiebronnen, namelijk de ecologie en de antroposofie. Deze mix leidt tot een zeer specifieke positie in het wetenschappelijke onderzoeksveld. Zij laat zich omschrijven als een radicaal holistische opvatting en zij leidt tot de volgende standpunten ten aanzien van onderzoek:

- Ik denk in termen van zowel materiële en fysische krachten (zoals de zwaartekracht) maar ook in termen van **immateriële geestelijke entiteiten** (zoals etherkrachten). Dit laatste strookt niet met de algemene opvatting hoe de meeste wetenschappers het leven verklaren binnen het neo-Darwinisme en het materialisme.
- Er is sprake van **toegevoegde, nieuwe eigenschappen** voor elke hogere laag van organisatie, wat inhoudt dat elk geheel altijd meer is dan de optelsom van de afzonderlijke delen. Elke hogere en complexere laag van organisatie kent nieuwe, op zichzelf staande eigenschappen en elke hogere laag geeft zin aan de onderliggende lagen. In zo'n holistisch traject loop je er tegenaan, dat de natuurwetenschappelijke methode die stoelt op reduceren en analyseren niet de antwoorden geeft op de vragen van het leven zelf.
- Tenslotte kies ik methodologisch voor andere verklaringen, dan op basis van het denken over oorzaak en gevolg via het stofelijk meetbare. Ik ga ook uit van synchroniteit van gebeurtenissen, casuïstiek, patroonherkenning, intuïtie en toe-vallen (in de zin dat door je innerlijke betrokkenheid dingen je letterlijk toevallen, in je op komen)."

In je proefschrift introduceer je twee nieuwe onderzoeksmethoden als aanvulling op het reguliere positivistische onderzoek.

Ton: "Ten eerste is dat de ervaringswetenschap als een onderzoeksmethode die een handreiking biedt naar de pionierende ondernemers en die hun kennis en ervaring als uitgangspunt neemt. Ten tweede de Goetheanistische fenomenologie, een methode die aansluit bij vragen over de integriteit van het leven. De ervaringswetenschap is mij in de loop der tijd het meest dierbaar geworden. Er wordt gehandeld, innerlijk gereflecteerd en door de reflectie ontstaat inzicht. De belangrijke elementen in dit ervarend leren zijn:

- Er is sprake van een professionele handelingspraktijk.
- Er is betrokkenheid, de wil om iets in die professie te bereiken.
- Er is reflectie op het handelen.
- Er is altijd een context aanwezig in termen van een systeem dat moet werken, moet functioneren en dat ook beperkingen oplegt, randvoorwaarden stelt aan alle mogelijke oplossingen die je kunt aandragen.
- Er is sprake van onverwachte, gelukte handelingen of in andere woorden er wordt gewerkt vanuit intuïties die opkomen.
- Er is sprake van een leren op basis van patroonherkenning.
- Er is sprake van een 'groene vingers-blik', waardoor het voor de ervaren boer in één oogopslag duidelijk is, wat er nu eigenlijk aan de hand is. De fysiognomie, de uitdrukking in de gestalte is een belangrijk punt van kennis.
- En last but not least, er is dikwijls sprake van een eigen, persoonlijke taal die bij dit ervarend leren hoort en die nogal afwijkt van de formeel wetenschappelijke begripsvorming.

Zoals ik het ervarend leren de afgelopen jaren heb gepraktiseerd is het altijd gecombineerd in een participatief onderzoekstraject waarin de onderzoeker en boer elk hun eigen rol hebben."

Jouw ene promotor, prof. dr. Niels Röling memoreerde in zijn beoordeling van jouw proefschrift de tijd waarin we leven met grote armoede en groeiende ongelijkheid in de wereld, met daarnaast grote behoefte aan duurzame, veilige en gezonde voedselvoorziening die steeds hogere eisen aan de aard van landbouwkundig onderzoek stelt.

Ton: "Ja, dat betekent dat er steeds meer belangstelling komt voor onderzoek van landbouwkundig onderzoek. Dus wat levert de ene benadering als inzicht op en welke antwoorden krijg je door voor een andere methode te kiezen? De motivatie om een proefschrift te schrijven was vooral gericht op het feit dat biologisch landbouwkundig onderzoek steeds vaker op een heel gangbare manier wordt bedreven, met andere woorden alleen het onderwerp verandert. Ik zag aan de reactie van omgeschakelde boeren, maar ook recentelijk opnieuw in ons project over de 'inhoud en definitie van natuurlijkheid', dat dit te beperkt was. Biologische landbouw is intentioneel echt anders dan gangbare landbouw. Ik wilde dus laten onderzoeken of er meer aan vast zit. Dat heb ik denk ik op overtuigende wijze kunnen aantonen. Gegeven het sterk toenemende belang van biologische landbouw en van het onderzoek daarvoor, komt dit onderzoek, hoop ik, precies op tijd." ■

Gentech-voedsel, biologische landbouw ... en de 'moderne' wetenschap als dogmatische religie

Bruno van der Dussen

De groei van de biologische landbouw stagneert, genetische landbouwproducten 'veroveren' de wereld. Hoe kijken Bert van Ruitenbeek (directeur PlatformBiologica) en Jan Storms (directeur bureau WATP) tegen deze ontwikkelingen aan?

Bert van Ruitenbeek: "Vergroting van de binnenlandse afzet is belangrijker dan ooit. De belangrijke exportlanden voor biologische productie zijn Groot-Brittannië en Duitsland. Juist daar wordt omschakeling sterk gestimuleerd en steeds vaker in de enige behoefte voorzien. Voor de verdieping zet Biologica zich buiten de Taskforce in met projecten voor het sluiten van de kringlopen, natuurontwikkeling bij biologische boeren en ontwikkeling van alternatieve afzetkanalen met directe relaties tussen consument en teler. Allemaal randvoorwaarden voor 'duurzame groei.'

Biologica blijft zich inzetten voor verbreding en verdieping. Zonder groei van de binnenlandse afzetpunten zou het biologisch areaal in ons land zelfs kunnen afnemen en kunnen

we op termijn ook geen overheidssteuning meer verwachten om onze ontwikkelingsproblemen aan te pakken.

Bij een te eenzijdige focus op groei zou anderszids de kwaliteit en geloofwaardigheid kunnen worden aangetast. In de Taskforce heeft Biologica ervoor gezorgd dat ook de Specialzaken van de subsidies kunnen profiteren en dat via ketenmanagement zoveel mogelijk wordt ingezet op afspraken over prijs, kwaliteit en afnames van de binnenlandse markt.

We verwachten dat de definitieve cijfers over het jaar 2002 een lichte groei te zien zullen geven. Kleinere supermarktketens breiden hun assortiment uit. Merkfabrikanten zoals Oerlemans, Bonduelle en Pijnenburg worden actiever met biologische merkartikelen."

De recessie lijkt volgens Bert van Ruitenbeek vooralsnog weinig vat te hebben op de 'betrokken consument' die ook flink wat biologische producten koopt: "Het is wel een moeilijke tijd om nieuwe klanten aan te trekken. De laatste tijd komen er steeds meer onderzoeksgegevens vrij die de voordelen van biologische landbouw voor milieu en gezondheid bevestigen. Biologica gaat dit via onze factsheets (www.platformbiologica.nl/factsheets) en natuurlijk Smaakmakend met meer kracht communiceren. Dit biedt zeker nieuwe perspectieven. Het is belangrijk dat steeds meer mensen uit de biologische sector de dialoog met hun omgeving aangaan en het verhaal van de biologische en biologisch-dynamische landbouw uitdragen. Ook al is de biologische sector natuurlijk ook niet heilig en kampt het met tal van ontwikkelingsproblemen, de IFOAM-uitgangspunten bieden wel met afstand het meest overtuigende concept om tot echt duurzame landbouw en gezonde voeding te komen."

Eind februari stelde PlatformBiologica samen met enkele andere organisaties een persbericht op: '**Gentech-voedsel: een extra risico!**' Daarin werden ondermeer grote vraagtekens gezet bij de uitspraak van WRR (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid) dat er geen enkele reden zou zijn om te veronderstellen dat genetisch gemodificeerde voedsel ingrediënten door hun aard meer gezondheidsrisico's met zich mee zouden brengen dan ander voedsel. Het debat over gezondheid is beslecht, zo stelde de WRR in haar rapport. Bert van Ruitenbeek: "En dan te bedenken dat verscheidene gezaghebbende wetenschappers onlangs waarschuwen in de British Medical Association, dat er grote noodzaak is voor uitgebreider risico-onderzoek naar de lange termijn effecten op gezondheid en milieu, voordat **veldproeven** mogen worden uitgebreid, laat staan toelating van producten voor consumptie door mensen."

De scheiding die het WRR maakt tussen risico's voor het milieu (die de WRR niet uitsluit) en de vermeende voedselveiligheid is een kunstmatige. Immers milieueffecten hebben vroeg of laat altijd gevolgen voor de gezondheid en veiligheid van ons voedsel."

Dogmatische religie

Eind januari bezocht Jan Storms in Brussel een internationale conferentie onder auspiciën van de Europese Commissie over het toepassen van genetische gemodificeerde producten in onder meer ontwikkelingslanden: "Vrijwel uitsluitend voorstanders – je kan beter spreken over belijders – van genetische manipulatie. Slechts een handjevol wetenschappers die kritisch tegenover het onderwerp stonden was aanwezig".

Jan Storms: "Ik ben daar vandaan gekomen, gesterkt in m'n overtuiging dat moderne wetenschap een dogmatische religie is en alles wat te maken heeft met genetica, moleculaire biologie en genetische manipulatie één van de agressiefste sekten van dat geloof is. Wat opvalt is dat de wetenschappers zeer onkritisch zijn ten aanzien van de eigen werkzaamheden. Men deed niets anders dan over z'n eigen werk de loftrumpet steken, terwijl over neveneffecten vrijwel niet gesproken werd. Dat deed ook prof. Lam uit Singapore die een uiteenzetting gaf over zijn proeven met het genetisch modificeren van zalm, die tot 30 maal groter zou groeien dan de oorspronkelijke vis. De bij-effecten, zoals vergroeiingen waar ik in een eerder stadium wel eens van gehoord had, werden echter niet genoemd. Na de ovatie die hem ten deel viel vroeg ik of hij met zijn kennis in z'n eentje niet het hele wereldvoedselprobleem zou kunnen oplossen, niet door duizenden soorten te manipuleren, maar door slechts één enkele soort genetisch te manipuleren, met name de mens. Als je heel kleine mensen maakt die maar zeer weinig voedsel nodig hebben. Toen ik zei dat dat idee niet krankzinniger is dan het idee over de zalm, was het commentaar van hem: No comment." ■

VERS VAN HET LAND.....

Dit jaar zal Sijmen Brandsma de rubriek Vers van het land schrijven. Hij is bd-tuinder op de tuinderij Land en Boschzigt in 's-Graveland.

Sijmen Brandsma

Wat heb ik toch een mooi vak. In welk beroep kan je nu ieder jaar weer met plezier opnieuw beginnen?

Nadat begin februari de loonwerker is geweest en op onze aanwijzingen het land heeft bemest (ieder gewas stelt andere eisen en krijgt daarom een andere hoeveelheid mest) is het land met een schijf-eg zwart gemaakt. Met het onderwerken van de laatste gewasresten verdwijnt het laatste wat aan verleden jaar herinnert; het goede zullen we koesteren, het minder goede vergeten en de akker ligt klaar voor het komende jaar.

Na die 25 jaren dat ik hier ben, begint het nog steeds te tintelen, de verwachting naar wat komen gaat, alle gewassen weer op een andere plek. Regelmatig loop ik dan rond en probeer me voor te stellen hoe de tuin er straks uitziet. In mijn hoofd is het dan al zomer!

En dan zoeken naar de eerste kiempjes. Is er voldoende dik gezaaid? Hoe ontwikkelt zich straks dat nieuwe gewas?

Komen er weer nieuwe stagiaires en vrijwilligers, vormen die weer een leuke groep? Hoe zal het weer zijn, hoe zal de afzet zich ontwikkelen?

Wat het laatste betreft gaan we ons steeds meer richten op direct contact met de klant. Op initiatief van Biologica, Stichting Milieubewustzijn en Centrum voor Landbouw en Milieu zijn er een 40-tal bedrijven deze winter, tijdens een sneeuwstorm in Bunschoten bijeen geweest. In tweevoud. Want de boer of tuinder diende vergezeld te gaan van een consument en soms hadden meerdere consumenten hun boer meegenomen.

Het thema van deze middag was namelijk hoe banden tussen agrariër en consument versterkt kunnen worden. Vanuit beide partijen wordt het steeds meer als een gemis en verarming ervaren hoe de band die er vroeger was verdwenen is.

Ook in de biologische landbouw is dit het geval, want ook daar staat schaalvergroting en het creëren van efficiëntere afzetkanalen hoog op de agenda. Uiteraard is het een goede zaak als ook in de supermarkt straks volop biologische groenten te krijgen zijn. En niet alleen de hardlopertjes zoals nu. Maar als de boer dan voor de klant weer een anoniem nummer op de verpakking wordt, is dit jammer.

Dat vonden in ieder geval deze 80 consumenten en boeren in Bunschoten. Daarom is het goed dat er nu een samenwerkingsvorm is ontstaan waarin we elkaar kunnen stimuleren.

Wij hadden voor dit jaar op ons bedrijf al een stukje gepland waar mensen zelf bloemen kunnen plukken, maar nu gaan we ook een aardbeienveld voor zelfpluk aanleggen. En ook een nieuwe bessenruimte, een stuk met asperges en zelfs wat pruimenbomen. En niet te vergeten de zonnebloemen die men hier ook zelf mag oogsten.

Zo is dit voorjaar voor deze tuin ook weer een heel nieuw begin.

Vriendelijke groet,
Sijmen

P.S. Wilt u de tuin op de voet volgen lees dan onze 2-wekelijkse nieuwsbrief op internet, www.versvanhetland.nl. ■

Intentieverklaring bestuurlijke fusie CAH Dronten en Groenhorst College en de eventuele gevolgen voor de Warmonderhof opleiding

De CAH Dronten verzorgt hoger agrarisch onderwijs aan ongeveer 1200 studenten, waarvan ruim 140 buitenlandse studenten. De CAH Dronten beschikt over een campus met verblijfaccommodatie voor 300 studenten, Agrarisch Bedrijven Centrum en Schoolboerderij. Totaal werken rond de 180 medewerkers voor de verschillende onderdelen.

Het Groenhorst College is een agrarisch opleidingscentrum met VMBO, MBO en cursus- en contractactiviteiten. Ze heeft vestigingen in Gelderland, Utrecht en Flevoland. De 470 medewerkers verzorgen dagonderwijs voor 4500 leerlingen en studenten en cursussen voor 5000 deelnemers. De CAH Dronten en het Groenhorst College Ede werken reeds samen in diverse themaprojecten zoals Landbouw en Zorg, Expertise Centrum Biologische Landbouw.

De Warmonderhof opleiding is een onderdeel van de vestiging van het Groenhorstcollege in Dronten.

De CAH Dronten en het Groenhorst College willen zich profileren als een nieuwe innovatieve en ondernemende onderwijsgroep. De kernthema's duurzame productie en ontwikkeling, voedselveiligheid, ketenmanagement en kwaliteit, inrichting van openbare ruimte en dier en recreatie staan hierbij centraal. Een gezamenlijk en samenhangend onderwijsconcept zorgt voor een betere doorstroom van voorbereidend middelbaar naar middelbaar- en hoger agrarisch onderwijs. Door de krachten te bundelen wordt een onderwijsgroep gevormd met een herkenbaar profiel, een sterk concurrerend en beleidsvoerend vermogen en wordt de identiteit van beide onderwijsinstellingen versterkt.

Jan Saal (directeur van de Warmonderhof opleiding) over de voorgenomen fusie en de eventuele gevolgen hiervan voor de Warmonderhof opleiding: "Het is bekend dat de Warmonderhof opleiding gedeeltelijk valt onder het Groenhorst College. Dit betreft met name het theoretische gedeelte van de opleiding. Het praktische gedeelte valt onder Stichting Warmonderhof. Deze stichting zorgt samen met de Warmonderhof bedrijven voor de stageplekken van de studenten en voor de huisvesting. Vanaf het moment dat de Warmonderhof opleiding verhuisd is naar Dronten (eind 1993) wordt binnen het AKC (Agrarisch Kennis Centrum) samengewerkt met het Groenhorst College en de CAH Dronten. Een recente ontwikkeling in deze samenwerking is, dat gestreefd

wordt naar het oprichten van een "Expertise Centrum Biologische Landbouw en Voeding". Binnen dat centrum moet een opleiding ontstaan in biologische landbouw, van middelbaar tot hoger niveau. De Warmonderhof opleiding wordt binnen deze samenwerking gezien als gelijkwaardige partner.

De fusie tussen het Groenhorst College en de CAH Dronten betekent aan de ene kant dat het theoretische deel van de Warmonderhof een nog kleiner onderdeel wordt van een nog grotere onderwijsinstelling. Sceptici zullen snel het risico zien van een mogelijke sanering, waardoor mogelijk het voortbestaan van dit deel van de opleiding zou kunnen worden bedreigd. Aan de andere kant heeft de Warmonderhof opleiding juist toegang tot het gangbare (gesubsidieerde en erkende) onderwijs, doordat het deel uitmaakt van zo'n grote instelling. Daardoor vindt ook maatschappelijk een stuk erkenning plaats.

In ieder geval wordt op dit moment de Warmonderhof benadering door beide instellingen erkend en wordt gezocht naar mogelijkheden om aspecten van de Warmonderhof benadering te integreren in de gangbare benadering. Men is zich er van bewust, dat het daarvoor noodzakelijk is dat de Warmonderhof opleiding zelfstandig is en blijft en relatief vrij blijft, omdat anders juist de eigen benadering verloren zou gaan.

De voorgenomen fusie plaatst de Warmonderhof opleiding eens te

meer voor de uitdaging om objectief aan te tonen dat de gezichtspunten en werkmethoden die voortkomen uit de antroposofie en uit de bd-landbouw werkzaam en vruchtbaar zijn. Dit zal moeten blijken uit aantallen studenten die voor deze opleiding kiezen, uit het enthousiasme en de persoonlijke ontwikkeling van de studenten die de opleiding doorlopen en uit de resultaten van de Warmonderhof bedrijven. De voorgenomen fusie zal die situatie niet zozeer veranderen, maar wel verscherpen. Om de Warmonderhof in dit kader een iets meer professioneel gezicht te geven zijn er een aantal investeringen noodzakelijk, die bij elkaar meer dan 1,5 miljoen euro bedragen. Deze investeringen zijn deels opgenomen in de plannen van het Expertise Centrum Biologische Landbouw en voeding, waardoor wellicht subsidiegeld beschikbaar komt. Er is echter ook minimaal 50% aan eigen bijdrage noodzakelijk, waarvoor wij op zoek zijn naar financiële ondersteuning.

Cursus Bijenteelt op biologisch-dynamische grondslag

Ook dit jaar wordt de cursus Bijenteelt georganiseerd door de landelijke bd-imkerwerkgroep. De cursus is bedoeld voor iedereen die zich wil verdiepen in het leven van de bij en het bijhouden vanuit de achtergrond van de biologisch-dynamische landbouw. De cursus omvat 6 zaterdagen (5 april, 10 mei, 24 mei, 7 juni, 5 juli en 6 september) en wordt ge-

geven in Renkum (bij Wageningen). Docenten die de cursus verzorgen zijn: Wim van Grastek, Albert Muller, Jan Saal en Henk Wansink. De cursusprijs is inclusief thee, koffie en soep. Zelf dient u te zorgen voor een bijenkap, een bijenpijp en brood. Inschrijving geschiedt door overmaking van

€ 190,- op postgiro 7171152 t.n.v. A. Varekamp te Wageningen. (Curs.Bijenteelt). De aanmelding geschiedt op volgorde van binnenkomst van het cursusgeld.

Iedere cursusdag komen een drietal facetten aan de orde:

A. De antroposofische achtergronden omtrent de bij, de bijenhouderij, de plaats van de bij op het landbouwbedrijf en haar betekenis voor de natuur.

B. De theorie van het bijenhouden.

C. Praktijk- en demonstratielessen in de bijenstal van Wim van Grastek.

Het cursusadres is: W. van Grastek, Kloosterpad 4, 6871 CS Renkum, tel: 0317-317180. Bij hem kunt u ook nadere inlichtingen krijgen (o.m. programmaoverzicht en routebeschrijving)

Gentech-productlijsten

Mocht u ooit genoodzaakt zijn uw boodschappen in een reguliere supermarkt te moeten doen, beseft dan wel dat een groot deel van alle voorverpakte levensmiddelen ingrediënten bevat die met behulp van genetische manipulatie zijn gemaakt. Maar bij slechts een

klein aantal van deze levensmiddelen staat dat op het etiket vermeld. Dat maakt gentechvrij inkopen in een gewone supermarkt onmogelijk. Volgens de wet hoeven gentech-ingrediënten alleen vermeld te worden als ze nog aantoonbaar in het eindproduct aanwezig zijn. In de praktijk gaat het dan om een klein aantal levensmiddelen waarin gentechmaïs of –sojameel is verwerkt. Betere wetgeving is in de maak maar het kan nog jaren duren eer deze van kracht wordt. Aan de hand van de gentechproductlijsten kunt u nu al gentechvrij winkelen.

Goede waar & Co (voorheen de Alternatieve KonsumentenBond) heeft gentechproductlijsten samengesteld. Bedrijven die garanderen dat zij geen gentechingrediënten gebruiken zijn op de witte lijst gezet.

Producten van bedrijven die niet hebben ondertekend, staan op de zwarte lijst.

De gentechproductlijsten zijn te vinden op de website www.goedewaar.nl. Algemene informatie over genetisch gemanipuleerd voedsel en de risico's daarvan kunt u vinden in de Gentechwijzer. Deze brochure staat op de website en is ook te bestellen bij Goede Waar & Co: Postbus 61236,1005 HE Amsterdam of bel 020-6863338.

Puur vegetarisch

Leo Verdel, voormalig kok in Lembas

Het kookboek van chef-kok Peter Berley met als titel "Puur vegeta-

MEMO

De rubriek Memo staat open voor leden van de BD-Vereniging. Een berichtje (van maximaal 35 woorden) kunt u sturen naar de redactie van Dynamisch Perspectief, Postbus 236, 3970 AE Driebergen. Memo's zijn nooit anoniem en hebben geen commercieel karakter.

Biologisch-dynamisch landbouwbedrijf Zonnehoeve in Zeewolde (Flevoland) zoekt een medewerker (m/v) met agrarische ervaring en/of opleiding, flexibiliteit en enthousiasme voor biologische landbouw. Inlichtingen: 036 5228221/www.Zonnehoeve.net

Gezocht: werk op een BD-tuinbouwbedrijf. Kraaybeckerhof, 2 jaar ervaring. Kan ook zelfstandig werken en (deel)verantwoordelijkheid dragen. Hilda Foncke, Litouwen 4, 2613 Delft, tel. 06 10513296, e-mail: hildafoncke@hotmail.com

Gezocht: enthousiaste ondernemer die in samenwerking met onze zorginstelling de verantwoordelijkheid voor een hotelexploitatie op zich wil nemen. Meer informatie op: www.urtcadevijsfprong.nl

risch" vraagt om een kritische beschouwing. Vegetarisch koken speelt zich niet meer in de marge af. Gezinnen en restaurants kunnen niet om het gegeven heen, dat steeds meer mensen een maaltijd zonder vlees of vis willen. Je kan ook niet meer aankomen met een oplos-

sing in de sfeer van wat paddenstoelen met een eitje. De kookboeken die hierop inspringen kunnen niet altijd waar- maken wat ze beloven. Of je hebt een prachtig glossy fotoboek met nauwelijks interessante tekst (leuk voor op de salontafel) of je krijgt te maken met een boek wat te technisch en te dogmatisch is om doorheen te komen (leuk voor de fanatici). Peter Berley rekt hiermee af. Zijn boek oogt door de opmaak modern en hij verbindt hieraan een zeer gedegen en leesbaar werk. Met veel liefde beschrijft hij in 12 hoofdstukken de basis voor een gezonde en smakelijke kookstijl.

De invalshoek voor dit werk is de macrobiotiek. Deze voedingsleer baseert zich op het gedachtegoed van George Oshawa en zijn volgelingen Michio en Aveline Kushi. Zonder de lezer uit te putten met de achtergronden van de macrobiotiek en zonder hoogstandjes, die in een restaurantkeuken mis-

schien wel kunnen maar thuis onuitvoerbaar zijn, legt hij uit hoe je met volwaardige, bij voorkeur biologische ingrediënten en het goede gereedschap vegetarisch kan koken.

De recepten die Peter Berley in zijn boek aanbiedt zijn helder van opbouw en zonder onnodige opsmuk.

Voor de basisrecepten voor bouillons, pasta en brood zijn degelijk, met goed getekende illustraties en enkele sfeervolle zwart-wit foto's. Ze maken je enthousiast om aan de slag te gaan.

De beleving van de mens tijdens het bereiden van voedsel staat daarin steeds voorop. Wat is het verschil tussen pasta maken met een machine en pasta maken met je eigen handen. Hoe kun je leren ruiken en voelen of een bereiding goed is. Hoe breng je de seizoenen op tafel en wat gebeurt er eigenlijk met de ingrediënten bij de verschillende kooktechnieken. Verder besteedt hij veel aandacht aan de culturele en historische aspecten van de verschillende voedingsmiddelen.

Vreemd in het boek is het regelmatige gebruik van tomaten uit blik. Als je uitgangspunten verse en seizoens-gebonden producten betreffen, hoeft dat niet.

Zijn macrobiotische achtergrond komt terug in de keuze van de veelal "Oosterse" grondstoffen zoals zeevieren en sojasauzen, het beperkte gebruik van zuivel en het veelvuldig gebruik van tofoe en seitan. Zet dit gegeven naast zijn voorkeur voor de Mediterraan keuken en je krijgt een

boeiend boodschappenlijstje. Niet altijd even gemakkelijk verkrijgbaar tenzij er een goede natuurvoedingswinkel en toko in de buurt zijn.

Hoewel de macrobiotiek het gebruik van zuivel eigenlijk achterwege laat, gebruikt Peter Berley met name verzuurde melkproducten zoals yoghurt en zure room en kleine hoeveelheden ongezoeten roomboter vanwege de smaak en de positieve uitwerking van deze producten op de stofwisseling. Wel biedt hij bij deze recepten een zuivelvrij alternatief zodat dit kookboek ook voor veganisten heel goed bruikbaar is.

Alles bij elkaar een boek dat in de huidige tijd zijn plaats in de keuken verdient.

Groei en Differentiatie

Het Louis Bolk Instituut heeft onder auspiciën van FQH, het International Research Association for Organic Food and Health een klein, overzichtelijk boekje met mooie kleurrijke foto's uitgegeven over groei en differentiatie. In het kort wordt ingegaan op deze twee levensprocessen in relatie tot cultuurmaatregelen, levensprocessen in het gewas en eigenschappen van het geoogste product. Dat wordt allemaal nader toegelicht voor de appel, de wortel en voor tarwe. Tot slot wordt heel in het kort een relatie met groei en differentiatie gelegd bij de mens.

Louis Bolk Instituut en BD-Vereniging hebben een verkoopactie gestart. Tot 1 mei kunt u het boekje (24 pagina's) kopen voor

€ 4.50 (excl. portokosten) i.p.v. € 6,-. U kunt het boekje verkrijgen op het bureau van de BD-Vereniging (dagelijks onder kantooruren). U kunt ook € 5,50 overmaken op postgiro of rekening van de BD-Vereniging (zie colofon), o.v.v. Groei en Differentiatie. Zorg dat uw naam en adres vermeld zijn.

In memoriam Dick Valk

Op 14 januari 2003 is vrij plotseling Dick Valk overleden. Hij was pas 48 jaar oud. Na zijn studie moleculaire biologie (het zoeken in het kleinste) wilde hij bd-tuinder worden (het zoeken naar het grote geheel). Dick hoorde bij de pioniers van de wat grotere bd-bedrijven. Vooral in het boerenoverleg en in vergaderingen met de afnemers was hij er altijd. Ook later in het landelijk producentenoverleg is hij actief geweest. Toen hij het bedrijf van zijn vader in Dordrecht had overgenomen, bouwde hij dit uit tot een modern tuinbouwbedrijf met de naam "de Schutter". Hij stelde zichzelf weinig eisen wat betreft comfort. Enkele jaren geleden verkocht hij zijn bedrijf. Er viel een grote last van hem af en hij ging weer studeren: wetenschapsfilosofie. In onze intervisiegroep was hij de filosoof. Met z'n pijp in de mond luisterde hij altijd aandachtig en kwam vervolgens met een doordachte vraag of opmerking. Vooral het laatste jaar was hij opgewekt en had veel oog voor de natuur. We zullen hem missen. Intervisiegroep Hoekse Waard.

TER DISCUSSIE

Kosmische invloeden

In het november-decembernummer verscheen onder de kop Over samenhang van kosmos, plant en mens in de huidige tijd een interview met Liesbeth Bisterbosch waarin zij haar zienswijze over kosmische invloeden gaf en in het bijzonder over de methode van Maria Thun.

In het vorige nummer zijn daarop een drietal reacties opgenomen. Onderstaand een open brief van Rob Hesper aan Liesbeth Bisterbosch.

Beste Liesbeth,

Op 21 november jl. schreef ik je het volgende:

"Je kritiek op Maria Thun in Dynamisch Perspectief heb ik met belangstelling gelezen, temeer omdat, zoals je weet, mijn vrouw Corry Zaagsma en ik de Nederlandse versie van de Aussaattage verzorgen. Op onze zoektocht naar de waarheid, waarop wij ons als antroposofen bevinden, is kritiek onontbeerlijk. De bekritiseerde moet echter wel de gelegenheid krijgen een weerwoord te geven. Hoe had je je dat voorgesteld? Stuur je Maria Thun het interview? Ik ben benieuwd naar je antwoord op deze vraag. Graag in afwachting, ..."

Je hebt mij hier niet op geantwoord en evenmin heb je, voorzover ik kan nagaan, Maria Thun ingelicht. Dit stemt treurig, want zo zouden we binnen onze beweging niet met elkaar om moeten gaan. Even treurig stemt mij de wijze

waarop je het merendeel van de gebruikers van de Ausaattage (kosmos-agenda) bejagent. Wie zich niet in de achtergronden van de Ausaattage verdiept, zou deze, volgens jou, niet behoren toe te passen. De consequentie van een dergelijk fundamentalistisch standpunt zou zijn, dat de meerderheid van de Vrije-School-ouders hun kinderen van school zouden moeten halen, de meeste patiënten van antroposofische artsen naar een reguliere arts zouden moeten overstappen, ja zelfs dat niet-ingewijden geen biologisch-dynamisch geteeld voedsel meer zouden mogen eten. Enz. enz. De praktische vruchten van de antroposofie zijn er voor alle mensen en vervolgens kan de geene voor wie de tijd daarvoor rijp is, zich ook in de achtergronden

gaan verdiepen. De praktische toepassing waarvan gebruik is gemaakt, is daar dan wellicht de toegangspoort toe geweest! Op de inhoud van je kritiek op Maria Thun is door anderen in het vorige nummer al het nodige weerwerk gegeven. Ik beperk me er daarom toe alleen te verwijzen naar het artikel *Evidence for Lunar-Sidereal Rhythms in Crop Yield: A Review**. Aan zo'n doorwrocht artikel is meer behoefte dan aan wat losse flodders in een interview. En dit artikel concludeert niet tot verwerping van het werk van Maria Thun.

Beste wensen,
Rob Hesper

* In *Biological Agriculture and Horticulture*, 19: 247-259

WILLY SCHILTHUISFONDS

Het bestuur van de BD-Vereniging is bijzonder verheugd dat veel leden naast de ledenbijdrage voor 2003 een extra bedrag hebben geschonken aan het Willy Schilthuisfonds, het fonds waaruit projecten voor ontwikkeling van de bd-landbouw gefinancierd kunnen worden. De BD-Vereniging mocht tot nu toe een bedrag

van € 9.000,- aan dit fonds toekennen.

Het bestuur zal zich binnenkort buigen over de projectaanvragen die er liggen, om te bekijken welke uit dit fonds gefinancierd kunnen worden.

Graag spreekt het bestuur op deze plaats haar dank uit aan alle schenkers !

22 maart

BD-imkerdag: Leven met bijen

Plaats: Kraaybeekhof, Diedrichslaan 25, Driebergen
Kosten: € 16,50 (incl. thee/koffie); € 19,50 (incl. lunch)

Aanmelden: Wim van Grasstek, tel. 0317-317180

Betalen: door tijdige overboeking op giro 7171152 t.n.v. A.Varekamp te Wageningen o.v.v. BD-imkerdag of betalen aan de zaal. Voor de lunch opgeven vóór 18 maart.

27 maart

Messages from water

Plaats: RUCA universiteit Antwerpen

Zie ook 28 maart
Info en tel. voorverkoop: 03-3218490

28 maart

Messages from water

Lezing door dr. Masaru Emoto: Beïnvloeding van waterkristallen door o.a. gedachten, stem, muziek e.d.

Plaats: Laurenskerk Rotterdam

Kosten: € 22,50

(in voorverkoop € 20,-)

Info en tel. voorverkoop: 010-4135544/2331933

Vanaf 5 april (6 zaterdagen)

BD-imkeren voor beginners

12 april

Ledenvergadering BD-Vereniging

Plaats: Warmonderhof, Dronten <

14-17 mei

Congres "Such is life"

Wetenschappelijk congres "Het verzoenen van holisme en reductionisme"

Plaats: Congresshotel De Werelt, Lunteren

Info: Louis bolk Instituut, tel.

0343-523860, e-mail:

info@louisbolk.nl, zie ook

www.suchislife.nl

< = Zie elders in dit nummer

Preparaten bestellen

(Alle prijzen zijn inclusief verzendkosten (binnen Nederland))

Nr.	Soort preparaat	Prijs per portie
500	Koemestepreparaat	€ 6,-
501	Kiezelpreparaat	€ 3,-
502 – 507	Kompostpreparaten (set à 6 soorten)	€ 13,-
502 – 507	Kompostpreparaten per soort	€ 2,50

Let op: Voor licentiehouders, leden met een uitgebreid lidmaatschap en leden wonend in het buitenland gelden andere tarieven voor de preparaten. Meer info hierover via het secretariaat van de BD-Vereniging: tel 0343 531740 of e-mail: info@demeter-bd.nl.

Bestelwijze:

Door overmaking van het bedrag op Postgiro 313786 (voor België postrekening: 000-1638509-82) t.n.v. de BD-Vereniging onder vermelding van de gewenste preparaten en het verzendadres. Uw bestelling wordt u dan zo snel mogelijk (ca. 2 weken, houdt u hiermee rekening in uw planning!) toegestuurd.

demeter

Zuiver Zuivel

Meer dan 20 jaar bio-vakmanschap!

Zuiver Zuivel produceert al meer dan 20 jaar biologisch (-dynamisch)e kwaliteitsproducten en was de eerste producent van biologisch dynamische zuivelproducten in Nederland. Het vakmanschap vindt u terug in ons assortiment dagverse zuivel, boter en kaas. Het authentieke karakter van de biologisch-dynamische melk die onze melkveehouders leveren blijft optimaal behouden in deze producten. Door onze jarenlange ervaring kunnen we ons met recht "Specialist in biologische zuivel" noemen.

Verkrijgbaar in de natuurvoedingspecialzaak!

Zuiver Zuivel • Antwoordnummer 701 • 1900 VD Limmen • www.zuiverzuivel.nl

